

התנועות הקטנות בעברית הטברנית *

מאת

חיים רבין

1. המחקר הזה בא לבדוק פרט אחד במבנה הפונולוגי של אותה צורה מבין צורות הלשון העברית, המיוצגות על ידי הניקוד הטברני לפי שיטת בני־אשר, הנהוג בספרי תנ"ך שלנו. "עברית טברנית" נקרא כאן לצורת לשון זו עצמה, מסורת המבטא כפי שהורו אותה בני־אשר. גישתנו תיאורית (דסקריפטיבית), ואין כוונתנו לעסוק בבעיית יחס העברית הטברנית למסורות אחרות בנות תקופתה, או למצב העברית בשעה שעדיין היתה מדוברת בפי העם. מאידך נצטרך להודקק מומן לזמן לקשר שבין העברית הטברנית והגיי הפרוטו־שמית.

2. את תנועות הפרוטו־שמית נציין באותיות רומיות: \bar{u} , \bar{a} , \bar{i} , u , a , i ונקרא לשלוש הראשונות "תנועות קצרות" ולשלוש האחרונות "תנועות ארוכות". בשעה שאנחנו מתכוונים לצלילן הפוניטי של התנועות הטברניות, נציין אותן ע"י סימני הניקוד בתוך סוגרים מרובעות: [-], [-] וכו', בלי שנזדקק להשערות בנוגע למהותן הפוניטית המדויקת של התנועות הללו. נסטה מן הניקוד המסורתי רק בשלוש נקודות: א) קמץ קטן מסומן []₁. ב) שוא נע מסומן []₂. שוא נח מסומן [0]. סימון מיוחד זה אינו חל על מלים מנוקדות שאינן בסוגריים מרובעות; אלה מנוקדות כמו בתנ"ך. לתנועות הטברניות נקרא "גדולות", "בינוניות" ו"קטנות".

* כבוד מיוחד הוא לי להקדיש מחקר זה למורי פרופ' נהי. טור־סיני, שממנו למדתי את ראשית תורת ההגה העברית.

3. פונימות משוערות מסומנות ע"י אותיות רומיות בסוגריים ישרות
 /i / / / וכו'. הכתיב / i / וכו' מסמן אורך פונולוגי, בלי לפסוק בשאלה
 אם אורך זה בוצע בעברית הטברנית או לא. הכתיב /o/ מסמן "אפס", במקרה
 שלנו העדר תנועה בניגוד לכל תנועה שהיא.¹

ב

1. כידוע משתקפת כל אחת מן התנועות הארוכות של הפרוטו-שמית
 בתנועה אחת של העברית הטברנית. זאת אומרת ā מופיעה כ-[ā], i מופיעה
 כ-[i]. ā מופיעה כ-[ā], אם אנו נפגשים לעתים בכתיבים [ā], [i], [i], אין
 לראות בכך התפתחות אחרת, אלא תחליפ-דחק במקומות שאמות הקריאה
 חסרות בטכסט. בניגוד לכך מופיעות התנועות הקצרות הקדומות בייצוג רב-

1 קיצורים :

- אג' = אוגריתית, אכ' = אכדית, אר' = ארמית
 בירקלנד = H. Birkeland, Akzent und Vokalismus im Althebräischen, Oslo 1940
 ביל' = H. Bauer & P. Leander, Historische Grammatik der hebr. Sprache, I, Halle 1922
 בן-חיים = Z. Ben-Hayyim, Studies in the Traditions of the Hebrew Language, Madrid 1954
 ברגשטרסר = G. Bergsträsser, Hebräische Grammatik, I—II, Leipzig 1918—1929
 ברקלמן = C. Brockelmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik etc., I—II, Berlin 1908—1913
 גומפרץ = י. ג. מ. גומפרץ, מבטאי שפתנו, ירושלים תשי"ג
 גזניוס = Gesenius - Kautzsch, Hebrew Grammar, 2nd Engl. edn., Oxford 1910 etc.
 הריוהם = צ. הריוהם, דקדוק הלשון העברית, ת"א תשי"א—תשט"ז
 הריס = Z. S. Harris, "Linguistic Structure of Hebrew", JAOS 61 (1941) pp. 143—166
 ילין = ד. ילין, דקדוק הלשון העברית, ירושלים 1942
 כייל = כ"י לניגור, על פי התנ"ך מהדורת קיטל-קאהלה (שאינה משקפת תמיד בנאמנות
 כ"י זה), ג"ב = ניקוד בבלי, סור' = סורית, עב' = עברית, ער' = ערבית
 קהלר = L. Koehler, Lexicon in Veteris Testamenti libros, Leiden 1953 & Supplementum, 1958
 קנטינו = J. Cantineau, "Essai d'une Phonologie de l'hébreu biblique", Bulletin de la Société Linguistique 46 (1950) pp. 82—122

גוני ביותר: שלוש תנועות בינוניות, חמש תנועות קטנות, שלושה חטפים ושוא נע:

	[ˈ]	[ˌ]	[ː]	
[ː]	[ˌ]	[ˈ]	[ː]	[-]
	[ː]	[ˌ]	[ˈ]	
		[ː]		

2. את הריבוד הזה נוהגים לבאר כתוצאת פעולתם של גורמים ריתמיים, בצירוף השפעת העיצורים הגרוניים. בתנועות הבינוניות רואים תנועות מארכת. (הארכה מתקימת א) בהברה מוטעמת, ב) בהברה פתוחה בלתי מוטעמת הסמוכה לפני ההטעמה (הארכה פריטונית). ההארכה לא פעלה בעקביות: בהברות מוטעמות יש גם תנועות קטנות, ובהברה הסמוכה לפני ההטעמה יש גם שוא נע וחטפים.

3. בניגוד לתנועות הבינוניות, אשר לפי הדעה הזאת מקורן במעק הגיי, נחשבות התנועות הקטנות לתנועות קצרות בעינן, בלי הארכה ובלי התקצרות. בשוא הנע ובחטפים רואים תוצאות תהליכי התקצרות מטעמים ריתמיים. כאמור, אין תהליכים אלה עקביים, כי בהקשרים רבים, על כל פנים, מופיעות בצד השוא והחטפים גם תנועות בינוניות. בשוא רואים את תוצאת העיקרית של ההתקצרות, ואילו החטפים מותנים בהופעתם ע"י נוכחות עיצורים גרוניים. חטפים הסמוכים לעיצורים לא-גרוניים נחשבים לתופעות חריגות.

4. לגבי הבינוניות אין כל ספק איזו תנועה קצרה קדומה משתקפת בכל אחת מהן: [ˈ] משקפת u, [ˌ] משקפת a ו- [ː] משקפת i. בשוא הנע טושטשו שלוש התנועות הקדומות, או, אם ננהג במינוח הפונולוגי, חוסלו הניגודים הפונימטיים בשטח התנועות הקצרות. אשר לחטפים, מוסכם ש- [ː] משקפת במקרים רבים את u הקדומה, ומתוך הדיונים מתברר שיש הרגשה כללית ש- [ː] משקפת על פי רוב i קדומה, ו- [ˌ] משקפת ה קדומה. אולם התנועות הקטנות אינן משתלבות במסגרת זו של שילוש קדום, כי הן חמש.

5. בעיית העודף בתנועות קטנות נפתרת בדרך כלל על ידי כך ששוללים משתים מהן את המעמד כיחידות פונימטיות עצמאיות. רואים ב- [ː] ואריאנטה

של [-], וב- [ַ] ואריאנטה של [ַ]². אם כי קביעה זו נעשתה מלכתחילה בתוך מסגרת לא-פונולוגית, היא הועברה גם לדיונים המבוססים על הגישה הפונולוגית. היא מסתמכת על השיקולים הבאים:

(א) בניקוד הבבלי אין סימנים מיוחדים לשתי התנועות הנדונות. הן מסומנות על פי רוב ע"י הסימנים הגראפיים המקבילים ל- [-], [ַ] טברניות³. כמו כן אין המבטא התימני מבחין בין [ַ] ל- [-].

(ב) יש מידה רבה של אי-יציבות. יש צורות שאפשר לכתוב בהן [ַ] או [ַ] בלי הבדל. אין צורות כאלה לגבי [ַ] ו- [-]. אבל בתוך אותה הפרדיגמה הן מתחלפות בקלות רבה עקב שינויים ריתמיים: נַעֲשֶׂה-נַעֲשֶׂה; הַעֲלִיתִי-הַעֲלִיתִיהוּ⁴.

(ג) המבחן המובהק להבדל פונימטי הוא קיום זוגות צורות אשר משמעותן שונה, אבל מבחינה פוניטית הן שוות בכל פרט מלבד פרט אחד, כך שנוכחות הגה מסויים בוז והגה אחר בוז קובעת את המשמעות לבדה. לעימות כזה אנו קוראים ניגוד משמעותי. בין [ַ] ל- [ַ] יש רק ניגוד משמעותי אחד: אָמַן/ (ה)אָמַן, וכאן אי אפשר לומר אם אכן התנועות קובעות את הניגוד, או שמא ה- [ַ] באה בהשפעת הפריפסיס וההטעמה האמפאטית, כך שבכלל אין לעמת את שתי המלים. ניגודים משמעותיים קיימים בפעלי ל"ה במדבר עתיד קל והפעיל בין [ַ] ל- [-]: אָרְאָה/אָרְאָה (גרודות ועם כינויים), אַעֲלֶה/אַעֲלֶה⁵, ויש להניח על פי צורות המצויות במקרא מפעלים אלה, שבלשון היה בכוח ניגוד כזה גם בין אָפְנָה/אַפְנָה, אָסְפָה/אַסְפָה, ועוד. יש המוצאים ניגוד משמעותי גם בין המלה רָחַם ובין רָחַם בצירוף רָחַם רַחֲמָיִם (שופ' ה' ל'), אך מלבד העובדה שכאן המדובר בשתי תנועות מנוגדות, ולא אחת, גם לא בטוח שרָחַם היא מלה בעלת משמעות אחרת, ולא "החלק במקום הכלל". במקרה האחרון יש לבאר את הבדל הניקוד על פי סעיף (א) למעלה.

6. אלה שניתחו את העברית ניתוח פונולוגי, בדרך כלל שללו משתי

2. אע"פ שמעמד שתי התנועות "העיקריות" אינו שווה: [ַ] מוגבלת להברות סגורות בלתימוטעמות, [ַ] בעלת תפוצה רחבה, ומקומה העיקרי דחוק אינו בהברות סגורות בלתימוטעמות.

3. אך לפעמים גם הסימנים בנ"ב המקבילים בנ"כ ל- [ַ] [-] טברניות.

4. עיין גוניס עמ' 92, 166, 168. אין ממש בטענת ג', שהגורם העיקרי בחילוף זה הוא החטף.

5. על אָעֲגֶה-אַעֲגֶה, ראה הערה 62; על חֲבִלִי-חֲבִלִי, פרק י סעיף 8.

התנועות הנ"ל העצמאות הפונימטית. בירקלנד⁶ רואה ב-[₁] ביצוע של /u/, וב-[₂] ביצוע של /a/ ו-/i/. הריס מעתיק⁷ [₂] כ-⁸a, [₁] כ-⁸u. קנטינו רואה את [₂] בהסתייגות-מה, כביצוע של הפונימה /e/.⁹ אשר ל-[₁] הוא שוקל במקום אחד את שיוכה לאותה הפונימה כמו [₂].¹⁰ ואילו במקום אחר הוא רושם אותה בין ביצועי /u/.¹¹

ג

1. השאלה, אם התנועות הטברניות הללו פונימות עצמאיות או אם כמה מהן מצטרפות לפונימות, אשר הן משמשות להן ביצועים, קיימת ביתר שאת לגבי הריבוד האפקי מבחינה דיאכרונית אין כל ספק שהתנועות הבינוניות והתנועות הקטנות נסתעפו מתוך אותן שלוש פונימות קדומות. הבעיה היא אם הסתעפות זו הביאה בשלב הטברני לידי יצירת שתי מערכות נפרדות, פונימות בינוניות ופונימות קטנות כביכול, או היש כאן גם בשלב זה פונימות בעלות ביצועים "בינוניים" ו"קטנים" גם יחד?

2. אם נקח בחשבון רק את התנועות הבינוניות והקטנות, ניווכח שיש ביניהן הרבה מן היחס הקומפלמנטרי של תת-פונימות. אמנם אין תפוצתן שונה לגמרי, אבל בחלקה היא אכסקלוזיבית: בהברה סגורה בלתי-מוטעמת אין בינוניות; בהברה פתוחה בלתי-מוטעמת (שלא לפני גרונית) אין קטנות; בהברה פתוחה מוטעמת שאינה נובעת מסגוליוציה נדירות מאד התנועות הקטנות. אין ניגודים משמעותיים בין [₁] ו-¹²[₂] ובין [₁] ו-¹³[₃]. יש מעט ניגודים משמעותיים בין [₂] ו-¹⁴[₃] (עיין פרק ט סעיף 2), ואף בכמה מן המקרים האלה יכולה [₂] לתפוס את מקומה של ה-¹⁵[₃] כשהמלה בהפסק.

3. אחר לגמרי היחס בין התנועות הבינוניות והחטופות (=שוא נע וחטפים). בהברה פתוחה פריטונית יכולות להופיע שניהן, ויש מספר ניגודים משמעותיים (עיין פרק ד סעיף 1). מאידך יש בנטיות הפועל והשם התחלפות

6 עמ' 59-60, וראה דוגמות בתעתיק, עמ' 58.

7 בתעתיק, עמ' 146. יש להדגיש שהריס לא התכוון לניתוח העברית הטברנית, אלא למצב לשון משוחזר של תקופת בית ראשון.

8 אבל בדוגמה קלכ'י, עמ' 147, הוא מזהה אותה עם /a/.

9 עמ' 109.

10 עמ' 101, 110, 115.

11 עמ' 111.

תמידית בין התנועות הבינוניות והחטופות, הדומה לזו שבין [.] ו- [-] (פרק 5 סעיף 5 (ב)). אם נאחזו רואים [.] כואריאנטה של [-], עלינו לראות את התנועות החטופות כואריאנטות של התנועות הבינוניות.

4. בין התנועות הקטנות והחטופות קיים יחס אכסקלוזיבי ברור: במקום שבאים אלה אין באים אלה. חריגים יש רק לגבי [.] (עיין פרק 5 סעיף 1). אין אפוא כל אפשרות לניגודים משמעותיים.

5. בירקלנד¹² קובע שכבר בתקופת „העברית העתיקה“ היו התנועות הבינוניות, הקטנות והחטופות פונימות נפרדות. הריס אינו מדבר בבירור על שאלה זו, ואינו עקבי לגמרי, כי יש אצלו סימן אחד לקמץ-סגול-פתח וסימן אחד לחולם-קמץ-קטן-קבוץ, אך מאידך יש לו סימן נפרד לצירה. את התנועות החטופות הוא רושם כפונימות נפרדות. קנטינו מכיר בעצמותם של קמץ גדול וצירה, ובודאי גם של חולם חסר¹³ כנגד התנועות הקטנות. 6. אין להפריד בין שאלת הקשר הפונולוגי בין תנועות קטנות ובינוניות לשאלת מספר היחידות הפונימטיות בין התנועות הקטנות. אם חמש התנועות הקטנות מייצגות חמש פונימות נפרדות, אי אפשר לצרפן עם שלוש התנועות הבינוניות. מובן מאליו, שקושי זה יהיה קיים גם במקרה שנגיע לבידוד פחות משלוש יחידות בשטח התנועות הקטנות.

7. השיטה שבה ננקוט בהמשך דברינו תהיה בדיקת אפשרויות הניגוד בהקשרים המבניים השונים הניתנים להגדרה ובידוד בעברית.

ד

1. בהברות פתוחות בלתי-מוטעמות משתקפות התנועות הקצרות הקדומות בשתי דרכים: תנועות בינוניות ותנועות חטופות. בהברה פריטונית קיימות שתי האפשרויות בהיקף רחב זו ליד זו, ויש מספר ניגודים משמעותיים: בְּרִיחַ / נַחַש בְּרַח . גְּמול / גְּמול , חִזִּיר / חִזִּיר , יָקום / יָקום , לְבוּשׁ / לְבוּשׁ , מעשה עַבְת / עֶץ עֵבֶת , שְׁחֹר / שְׁחֹר , שְׁפוט (דה"ב כ' ט) / שְׁפוט , ועוד, ואפשר להוסיף דוגמות הקיימות בלשון בכוח. לא בכדי מנה ילין¹⁴ 110 מקרים של שמות-עצם אשר אין להם נפרד יחיד במקרא, ושאינו להחליט אם נפרד זה היה בקמץ או בתנועה חטופה.

12 עמ' 54.

13 כל דוגמותיו לפונימה /o/ מתייחסות להשתקפויות של ā קדומה.

14 תולדות התפתחות הדקדוק העברי, תש"ה, עמ' 207, רשימה י"א.

2. את השוא הנע רושם הריס ¹⁵ כפונימה, תוך הסבת תשומת לב להגבלת "שטח הניגוד" ¹⁶. קנטינו אמנם מבטל את טענותיו של הריס, אך מקבל את מעמדו הפונימטי של השוא תוך הסתייגות ¹⁷; ואולם קביעתו זו מבוססת על הויהוי הפונימטי בין [ɔ] ו- [ɔ̄], שק. עצמו אינו מקבלו בעקביות (עייך פרק ב סעיף 6), ושלנו אי אפשר להסכים לו. בירקלנד ¹⁸ מייחס מעמד של פונימות לא רק לשוא נע, אלא גם מעמד של פונימה נפרדת לשוא המרחה. 3. השיקול המכריע בהחלטתנו צריך להיות לא גודל "שטח הניגוד" או מספר הניגודים המשמעותיים, אלא העובדה שבתוך שטח-ניגוד זה אין כל אפשרות לקבוע כללים לתפוצת שני סוגי התנועות. אין כמובן ואריאציה חפשית, שהרי בכל צורה קבוע השימוש, וכך ניאלץ בעל כרחנו לראות בשוא הנע פונימה נפרדת מן התנועות הבינוניות (על החסמים, ראה פרק ה). את הפונימה הזאת נכתוב /ə/.

4. נוכל אפוא לקבוע שחל מעתק (Sound Change, Lautwandel) שבעקבותיו גדל מספר היחידות בשטח התנועות הקצרות הקדומות בהברה פתוחה בלתי מוטעמת משלוש לארבע. היחידה הרביעית, /ə/ מורכבת, מבחינה דיאכרונית, ממקרים של שלוש התנועות האחרות. במישור הדיאכרוני אפשר גם לבוא לידי ניסוח כללים לתחולת המעתק.

5. הפונימה החדשה הזאת נשמעה לממציאי הניקוד הטברני כך שלא ראו כל פגם בסימונה בהקשר זה באותו הסימן כמו [0], וקרבתה ההגיית ל-[0] מתאשרת בתיאורי המדקדקים הקרובים לאסכולת בני-אשר. אפשר להסיק מכך, לפחות, שהיא היתה קצרה מן התנועות הבינוניות. כן ידוע לנו שהיא היתה תנועה "סתמית", כלומר שהטֶמֶךְ ¹⁹* שלה הושפע במידה רבה ע"י סביבתה הפוניטית. כנראה היתה גם "ממורכזת", ז"א כל ביצוע שניתן לה היה יותר עמום ופחות מוגדר מביצוע נורמלי של תנועות. יכול להיות שגם בוצעה מרכזית ממש (ə באלפבית הפוניטי), אך אין להוכיח את זאת מן המסורות הקיימות בימינו.

15 עמ' 147.

16 עמ' 150, סעיף 15.

17 עמ' 115.

18 עמ' 54—57; וראה פרק יא סעיף 5.

19 *timbre. השימוש במונח הלועזי בכתוב זה אושר ע"י המילון למונחי המוסיקה

של האקדמיה ללשון העברית, תשס"ו, ע' 17.

ה

1. אך קיימת פירצה בסתמיות הזאת. לפעמים קרובות יש בניקוד הטברני במקומות שלפי המכנה הדקדוקי היה לצפות ל- [י:], במקומה [י:~]. רשימות מלאות למדי ניתנות בדקדוקים¹⁹. הללו מדגישים את חוסר העקביות ואת ריבוי חילופי הגרסאות. יש הבדל בין [י:] הבאה בדרך כלל מטעמים ריתמיים, לבין [י:] הבאה על פי רוב בקירבת עיצורים מסויימים או תנועות אחוריות, כלומר מטעמים פוניטיים. בערך ב-50% ממקרים אלה היא מקבילה דווקא ל-י קדומה, ובאה כביכול „לשמור למצער על חלק מבטא o שהיה במלה ונשמט לסבת הצורה הדקדוקית“ (ילין). מקרים אלה הם²⁰ : אכתבנה, אלקטה, אצרנה, אשקטה, אשקלה, גרנות, דמי, יהדפנו, יהדפם, ירדפך, פגניהו, פתנת, פתנתם, מרדכי, עמניות²¹, צפרים, צרי, קדקרו, הקדשים, קסמי, ראיי²², שבלי, שבלי, תקבנו²³. מלבד ראי כוללות כל המלים האלה את התנאים הגורמים להופעת [י:] במקום [י:] גם במקרים שאין התנועה הקדומה u. היה אפשר לטעון, אם כן, שהדבר מקרי גרידא, ושהמדקדקים הלכו שולל אחרי האשליה האטימולוגית, אך נראה לי שאפשר לקיים את הקשר בין [י:] ל-u על ידי שני שיקולים עקיפים : א) אין [י:] באה לעולם במקומות שהיתה u קדומה. ב) במקום [י:] „אטימולוגית“ — ועד כמה שיכולתי לברר, רק במקומה — מופיעות גם [י:] : קדשים, קכה-לי, ששיו²⁴, וגם חולם : ילקטון, אהלם²⁵.

2. יש אפוא סמוכין לכך, שבגבולות מסויימים — בסביבה פוניטית שעודדה את הטמבר האחורי — נשמר במישור של השוא הנע ההבדל הפונימטי

19 עיין ילין עמ' 98—100, הר'זהב ב' 165—167, גוניוס עמ' 52—54.

19 אולם ראה הערה 121.

20 נראה שה[ן] במלה זו ובצדניות שבאותו פסוק, מל"א י"א א, נתקצרו ע"י דיסילציה כמותית לתנועות הארוכות שאחריהן. השחה בער' שם הפעולה קתאל > קתאל, מבניין קתל.

21 עיין הערה 32.

22 וכן שאר צורות העתיד מופעל זה.

23 עיין ברגשטרסר א' 126—127. אין להסכים לטענת ב. שעורבבו [י:] ו[י:] שהרי צורות אלה באות בכתב יד שאין מנהגם לערבב את שתי התנועות.

24 השוה גם [י:] במקום [י:] בחיטוף, פרק יא סעיף 4.

1

- 25 עיין קנטינו, עמ' 116. למעשה אין צורות אלו בנות-השחאה. בְּדָמִי (יש' ל"ח)
(י) היא סמיכות, והשוא בה שוא מרחף (עיין פרק יב סעיף 10).
26 חריגים: יֶאֱחֹזֶק (יר' י"ג כא), אֶחָזִי (רות א' ה — עיין פרק יב סעיף 12),
תִּשְׁמְרוּ (יח' ט"ז לג) — כולם במגע עם ח"ית קדומה. על הֶאֱחָלָה, ראה פרק יב סעיף 7.
27 אך עיין פרק יא סעיף 1, פרק יב סעיף 12.
28 הגירסה הַדְּלִית (שופ' ט' ט כו"ז) — אם היא אמיתית, ואם היא עבר קל —
שייכת לטיפוס אֶחָזֶר, פרק יא סעיף 4.
עמ' 147.
29 עמ' 116.

הריס³¹ חושב [...] להשתקפות אטימולוגית של i קדומה, וזאת אע"פ שלא הוא ולא קנטינו אינם מייחסים מעמד של פונימה לתנועה הקטנה המקבילה, [...] קנטינו מביא גם מקרה של ניגוד משמעותי: עָלִי (צווי)/עָלִי. הוא מתעלם מכך כי בַּעֲלִי (מש' כ"ז כב) היא צורת הפסק, ושבתור כזאת היא חריגה, כי על פי ההיקש היינו מצפים לניקוד עָלִי³². מקרה אחר, בתנאים ריתמיים יותר מקבילים, הוא עָנו "שירו"*/עָנו כי (ש"א י"ב ג³³). זוהי הצורה היחידה שבה נבדלים הפעלים ענה "לשיר" (ע'ני) וענה "להשיב" (ע'ני), וגם המקרה היחיד של [...] בצווי פ"ע. אין כמובן לראות ב- [...] הזאת השתקפות של i קדומה; אך מה שתהיה הסיבה להתהוותה, היא מקיימת בהקשר הזה ניגוד משמעותי. מאידך יש במקרא שני מקרים שבהם היתה אפשרות של ניגוד משמעותי על פי ההיקש, אך הצורות המציאותיות מוכיחות על חוסר ניגוד. המדובר בשמות העצם אָמֶן, אָסוֹר ברבים, כנגד צורת הרבים של בינוני פעול מן הפעלים "אמן" ו"אסר". למעשה לא רק שה"ע הוא אָמוֹנִים, אלא גם הבינוני (איכה ד' ה)³⁴, ואילו לצד הצורה החזויה של הבינוני, אָסוֹרִים, אנחנו מוצאים גם ברבים של שה"ע אָסוֹרִים (קה' ז' כו)³⁵.

3. כיוון שהניגודים המשמעותיים אינם מכריעים את שאלת מעמדה הפונולוגי של [...], עלינו לפנות אל השיטה המשווה. סקר כל מקרי [...] אחרי גרונת בתחילת המלה מעלה את התמונה הבאה:

- (א) החטף משקף כנראה O אטימולוגי: אגו, אדום, אתי, ענות, הצוויים אזר, אהב, אחז, היה, היו; צורות המקור אכל, היות.
- (ב) החטף משקף תנועה קצרה, אך אי אפשר להחליט אם זו היתה a

31 עמ' 144, סעיף 2.

32 הדוגמות לשמירת החטף בהפסק, ב"ל ע' 577, אינן משכנעות. אָרִי מלה זרה. אשר לָאֵץ (בר' ט"ז יג) אין כל הוכחה שזו אותה המלה כמו לָאֵי (שמ"א ט"ז יב) — לי נראה יותר שזו צורה של סביל הקל, במשמעות "אשר נראה", על פי ההמשך: "הגם הלם ראיתי" וגו'.

33 במ' כ"א יו, תה' קמ"ז ז.

34 ועל פי השבועים, החלטה ובן-סירא מ"ט יט עוד פעם באותו פסוק, במקום "ע'ני בו" של נוסח המסורה.

35 יש לציון, שָׁמוֹן, הניתן אצל קהלר כיחיד של אָמוֹנִים, הוא צורה דמיונית לגמרי. גם אָמוֹר, המופיע באותו מלון כבינוני פעול של "אמר", אינו קיים; זוהי שגיאה במקום אָמוֹר, מיכה ב' ז.

35 בכמה כ"י גם אָסוֹרִיו, (שופ' ט"ו יד), כ"ל אָסוֹרִיו.

אן i: איל³⁶, אלוה, אלהים³⁷, אליל³⁸, אָסְרָה, אסריה³⁹, עָזוּז⁴⁰, עלי⁴¹.
 (ג) החטף משקף ם: אויל, אמורי, האמונים (עיין למעלה), אמת.
 (ד) החטף משקף i: אָלִי, אָלִי- (בשמות תיאופוריים), אלול⁴², אנוש⁴³,
 אמונה, אמונים, אמונות, אשון.

4. אי אפשר לומר שמבחינה סטטיסטית מצדדת רשימה זו בקביעת קשר מיוחד בין [...] לפונימה /i/. יש להוסיף ש- [...] במלים האלה הופכת בנטייה לפעמים ל- [...]. כגון אָדוּם-אָדוּמִי, אָלִי-אָלִיקָם; ולפעמים היא נשארו בעינה, כגון אויל-אוילי, איל-אילות. אין כנראה כל קשר בין המוצא האטימולוגי של החטף ובין החלפתו או הישארותו. מעניין שב-9 מתוך 18 המקרים באה [...] לפני [i] או [u], ו"א שבמקרים אלה היא יכולה להיות תוצאת דיסימלציה. גם בערבית יש נטייה לדיסימלציה א < א לפני a⁴⁴, ויש תופעות כאלה בתוך העברית עצמה לפני קמץ⁴⁵.

5. בעיה מיוחדת הוא יחס הגומלים בין [...] ל- [...] אחרי אל"ף תחילית. ברוב המקרים שמונו למעלה, יש בניקוד הבבלי הסימן המקביל בדרך כלל לצירה הטברנית⁴⁶, אך גם בטכסט הטברני יש ליד הניקוד ב- [...] גם הצווים אָפּוּ, אָתִיו. שני הכתיבים מתחלפים בנטייה, כגון אָקֶן-אָמוֹנִים, אֶל אָלִי- שה"ע אָמֶן שייך לקבוצה אשר בה, לפי דעת המדקדקים [...] אחרי אל"ף מייצגת שוא נע⁴⁷. אם כך, הרי ההבדל בין אָמוֹן, אָבוּס, אָטוֹן, וכו' ובין אָלוּל, אָנוּש, אָשון, ואף עָוּזוּ, אינו משקף הבדלים פונימטיים, אלא מקביל לכתוב אָקֶלים (פרק ה סעיף 1) ולמקרים המובאים בפרק יא סעיף 4. המסקנה היא, שגם בדוגמות שבסעיף 3 (ד) למעלה אין ה- [...] התפתחות ישירה מתוך i

36 סור' אָלֶא, אָלֶא, עיין ברוקלמן א, 69.

37 ער' אָלֶאה, אוּבִי אָלה (רבים), אבל סור' אָלֶה.

38 יש קושרים מלה זו באב' illil, ויש הקושרים אותה בסור' אָלִיל "חלש".

39 יכול להיות שזוהי צורה גזורה מאָסֶר, בהשמטת הדגש. הן [...] של אָסֶר יכולה,

כמובן, לשקף a קדומה.

40 סמיכות. הנסרד היה אולי עָוּזוּ, או עָוּזוּ, כמו באָמוֹנִים.

41 אב' elitu באותה משמעות אינה בת-השואה מבחינת הצורה.

42 סור' אִיִּלִּל, אב' ulūlu, el(l)ūlu.

43 על פי ער' אָנס, אוּבִי אָנש (רבים), אבל ההקבלה בצורה אינה טובה.

44 עיין ברוקלמן א, 252.

45 עיין ב"ל, עמ' 216.

46 אִי־התחשבות בעובדה זו יצרה את הוריאנטה הדמונית אָוּזוּ אצל קהלר, עמ' 9.

47 גזניוס, עמ' 232; ב"ל, עמ' 473. לפי זה יש לנקד אָוּזִים, אָבוּסִים.

קדומה, אלא עברה דרך שלב של תנועה סתמית. אשר לשוא הנע שהתפתח ל- [u] בטיפוס אֶמון, אפשר מאד שברוב המקרים השוא הזה עצמו משקף a קדומה⁴⁸.

6. בסיכום אפשר לומר שמחוץ לפועלי ל"ה (וגם שם רק פעם אחת) אין הוכחה ש- [u] מוגד ניגוד פונימטי ל- [i]. שניהם יחד מוגדים באופן ברור ל- [i]. דהיינו הם מייצגים את שתי התנועות a ו- i בניגוד ל- /u/. הייצוג ע"י [i] או [u] אינו מרשה לנו להבחין בין /a/ ל- /i/, זאת אומרת הניגוד הפונימטי ביניהן חוסל. בזה דומה הקבוצה [i] - [u] אחרי עיצורים גרוניים לקבוצה [i] - [u] אחרי עיצורים לא-גרוניים, וכמות היא מהווה ביצוע של הפונימה /o/.

7. ב- [u] אינו מתחסל שום ניגוד פונימטי. היא השתקפותה של u קדומה בתנאים ריתמיים מסויימים, ואין ניגודים משמעותיים בינה לבין [i], כי הניגוד בין חֲרִי אָף/חָרִי (העם) אינו ניגוד אמתי⁴⁹. אין הארכה פריטונית של u⁵⁰, ועל כן לא נוצרו כאן מקרים כמו אלה בפרק ד סעיף 1. לא תתעורר כל אי-בהירות אם נכתוב /u/ בכל המקרים בהם מופיעה [i], ועל כן אין כל סיבה להפריד בינה לבין פונימת /u/.

ז

1. הדקדוקים הגדולים של הדור האחרון, שיסודם כידוע במיזוג גישה תיאורית וגישה דיאכרונית, מביאים שני "חוקים", שהם רואים אותם במפורש כחוקים דיאכרוניים: חוק פיליפי וחוק ההידלדלות (Verdünnung, atténuation). שני החוקים האלה עוסקים ביחסי גומלין בין a ל- i בהברות סגורות.
2. חוק פיליפי קובע שבהברה סגורה מוטעמת לא-סופית, או בעלת הטעמה משנית ביחסת הנסמך, מיוצגת i קדומה ע"י [a]⁵¹. חוק זה פועל

48 על פי צווי-בע"ן יש לנו הרשות לצרף גם את השם צֶלִי, המזדהה בדרך זו עם ער' צֶלִי.

49 הראשון נסמך, השני נפרד; ולא זאת אלא על פי עדות השבטים וכתבי היתדות בוטא שם העם ברי"ש דגושה.

50 ב"ל, עמ' 235. מאידך שכיחה בפונימה זו "הכפלת התמורה".

51 לדוגמות המובאות בספרי הדקדוק יש להוסיף את נסתר עבר של הבניינים הסבילים.

בחוסר עקביות רב, ז"א במקרים רבים יש [] במקום ה" [] החזויה על פיו. במקרים אחרים מופיעה [] במקום []. מאידך יש רק מקרה אחד של [] בשטח הפעולה של חוק פיליפי, והוא בן בצירופים בן-נן ובן-יקה⁵² — כנראה מפני שהעיצור שאחריו הורגש כעיצור מוכפל.

3. חוק ההידלדלות קובע, שבהברה סגורה בלתי-מוטעמת מיוצגת a קדומה ע"י []. פעולת חוק זה מצטיינת בחוסר עקביות מובהק. בהרבה מקומות אשר בהם היה יכול חוק זה לפעול, מופיעה []. במקרים רבים אפשר להצביע על סיבות בסביבה הפוניטית (ראה בפרט פרק ח סעיף 4). כך, במיוחד בסביבת עיצורים גרוניים, יש גם []⁵³.

4. אפשר לקבל את הדעה הרווחת, שמבחינה דיאכרונית אלה הם שני מעתקים נפרדים לגמרי, ואף שתקופת פעולת חוק פיליפי קדמה לזו של חוק ההידלדלות ביותר מאלף שנים⁵⁴. אין להוציא מן החשבון את האפשרות, שחוק ההידלדלות נבע מתוך המצב המיוחד שנוצר ע"י פעולת חוק פיליפי⁵⁵. כשביל צרכינו התיאוריים עלינו לנסח את שני החוקים האלה מחדש, כך שיכללו לא רק את התמורות, אלא גם את השפעתן על מערכת התנועות בשטח פעולתן. גיסוח זה עוזדנו דיאכרוני, אבל דיאכרוני-מבני באופיו:

(א) חוק פיליפי: בהברות סגורות מוטעמות מיוצגות התנועות הקדומות i, a או ע"י [i], או ע"י תנועה קטנה, שהיא בדרך כלל [i], ובתנאים מסויימים [i]. במלים אחרות, הניגוד הפונימטי בין שתי התנועות נשמר כשהן מיוצגות ע"י תנועה בינונית, ומחוסל כשהן מיוצגות ע"י תנועה קטנה. (ב) חוק ההידלדלות: בהברות סגורות בלתי-מוטעמות מיוצגות התנועות

52. כוּטָא כנראה biḥḥa'qae בנו"ן חכית מוכפלת. הבלעת גו"ן ויו"ד נדרשת גם בתג'יד הקוראני. לא ברור טיבם של בן הפות ובן-ל'לה.

53. עיין ב"ל, עמ' 207. לא נכון שסגול זה מייצג תמיד i קדומה, כפי שנאמר שם. בכמה מן הדוגמות ברור שהוא נובע מחוק ההידלדלות.

54. לפי הדעה הרווחת שייך חוק פיליפי לתקופה הקדם-עברית וחוק ההידלדלות לתקופה האחרונה שלפני קביעת הניקוד, עיין ברגשטרסר א. 146, 149, 165.

55. בניגוד להשערת פיליפי, החוק שלו מוגבל לעברית. בארמית יש רק תופעות בודדות, שאינן מעידות על חלות כללית באיזו תקופה שהיא. בארמית מקראית יש "עקבות בודדים, כחלקם מסופקים" (Bauer-Leander, Gramm. des Biblisch-Aram., 1927, S. 30); באר' נוצרית של א"י החוק "כנראה בוטל לגמרי" (Schulthess, Gramm. des Christlich-Paläst. Ar., 1924, S. 20); בסורית אינו חל על הפועל; במנדעית אין עיקבות. גם פעולתו בחבשית זעומה ביותר.

הקדומות a, i ע"י תנועה קטנה, שהיא ברוב המקרים [י], אך מסיבות פוניטיות שונות יכולה להיות גם [י] או [י].⁵⁵

5. בניסוח זה מתברר מיד, שבמישור הסינכרוני יש לפנינו לא שני חוקים, אלא חוק אחד, המווסת את תפוצת התנועות הקטנות בהברות סגורות. את החוק הכולל הזה יש לנסח בשלושה שלבים:

(א) חוק חופף: בהברות סגורות מופיעות תנועות בינוניות כשהן מוטעמות, תנועות קטנות בכל מצב.

(ב) חוק פונולוגי: כשמופיעות בהברות סגורות תנועות קטנות, מתחלל הניגוד הפוניטי בין a ו-i קדומות.

(ג) חוק פוניטי: התנועה היוצאת מחיסול זה, מבוצעת [י], ובנסיבות ריתמיות מסוימות [י]. כשההברה מוטעמת, כשההברה אינה מוטעמת, הביצוע הוא [י], אך בעקבות הסביבה הפוניטית גם [י] או [י].

6. עצם חוסר העקביות והמושפעות הקיצוניות מן הסביבה הפוניטית בהברה בלתי-מוטעמת מוכיח שלפנינו תנועה סתמית, הדומה בכול לתנועות החטופות. נוכל, אפוא, לזהותה עם הפונימה /ə/. ואולם אם תוצאת החיסול בהברה בלתי-מוטעמת היא /ə/, גם זו שבהברה מוטעמת מוכרחה להיות /ə/. שהרי ההבדל ביניהן הוא פוניטי, לא פונולוגי. נוכל, אם כן, לומר בצורה כללית יותר, שגם בהברות סגורות מופיעה /ə/ כפונימה נוספת ליד /i/. /a/. /u/.⁵⁶ כן נוכל לומר, שבהברה סגורה התנועות הקטנות [י], [י], [י] אינן אלא ביצועים של הפונימה /ə/.

7. בזה דומות התנועות הקטנות הללו לחטפים [י], [י]. דמיון נוסף בין שני הסוגים הוא בזה, שלא רק החטפים משקפים לעתים 0 אטימולוגי (ראה פרק יא סעיף 1), אלא גם התנועות הקטנות "מתפתחות" במקרים רבים במקומות שמבחינה אטימולוגית לא היתה תנועה בכלל, כגון מֶלֶךְ, יָרֵב, בֵּית, נֶעַר, יַעֲמָדו (ראה פרקים י—יא).

ח

1. מחוץ להברות סגורות בלתי-מוטעמות, ובעמדה בלתי-מוטעמת לפני

55 כדי להוכיח צדקת הניסוח הזה, היה צריך להביא דוגמות של [י] בהברות סגורות בלתי-מוטעמות המשקפת a קדומה. דוגמה אפשרית היא גֹאֲלִים > gā'il-kimma. 56 בירקלנד, עמ' 28, כבר רמז לכך שמשמעות חוק פיליפי חיסול הניגודים בין a ו-i, אך טען שחיסול זה לא היה עקבי. כמו כן הציע ש[י], [י], [י] היו פונימה אחת.

עיצור גרוני מוכפל בכוח (כגון נַחֵם), שהיא למעשה הברה סגורה, מופיעה [.] רק בעתיד המקוצר של פעלי ל"ה, בין שצורתו הברה בשני עיצורים או תצורה סגולית (נִיפְּתָה, נִיפְּתָן). ראה פרק י סעיף 10. בהברות הסגורות, כאמור, אין [.] המשך ישיר ל־i קדומה, אלא ביצוע של /ə/. מכיון ש־ə/ זו משקפת, מבחינה דיאכרונית, במקרים רבים גם i קדומה, התעורר הרושם המוטעה כאילו [.] מייצגת באיזו צורה שהיא את גונה הצלילי של i. שיקול היסטורי פשוט יוכיח לנו שאין הדבר כך. בכל המסורות החיות הגויה [.] כעין [i] פוניטית, לפעמים פתוחה קצת יותר, (כמו באנגלית tin), אך לעולם לא כמו [e]. שכן היה צלילה גם בתקופה הטברנית, מתברר מתפקידה השני, לשמש כתחליף גראפי ל־[ɪ]. כשאין בטכסט שלנו יו"ד, ובכלל מן העובדה שבכל שיטות הניקוד ניתן לה סימן זהה עם i קדומה, אך התנועה הבינונית המייצגת i קדומה אינה [i] פוניטית, אלא [ɪ]., שהיא [ē] פוניטית, וכל המדקדים ששמו לב לדבר מסכימים, כי i הקדומה הפכה ל־[e] לפני שהתארכה בצורה זו. בירקלנד⁵⁶ העיר בצדק, שמעתק זה מבאר את חוק פיליפי. אין סיבה להניח שמעתק זה היה מוגבל להברות פתוחות ולהברות סגורות מוטעמות; הסתכלות בשפות אחרות שבהן התקיים מעתק דומה, אינו מעורר הנחה כזאת. על כן אין [.] משקפת i קדומה גם מבחינה צלילית, אלא היא, כביכול, תוצאת הידלדלות פוניטית של i קדומה כמו שהיא תוצאת הידלדלות של a קדומה. יותר נכון להגדיר אותה כגון תנועתי המיוחד להברה סגורה בלתי־מוטעמת.

2. לא רק /ə/ מופיעה בהברות בלתי־מוטעמות בביצועים שונים, אלא גם /u/. לה יש שני ביצועים: [u] ו־[ɯ]. אין ביניהם ניגוד משמעותי⁵⁷. אין בידי כללים לתפוצתם⁵⁸. ואולם מעניין ש־[ɯ] מקבילה מבחינות שונות ל־[ɪ]., כמות, היא משמשת תחליף גראפי לפונימה הארוכה המקבילה [u], וכמות היא מופיעה במיוחד לפני עיצורים מוכפלים. דומה גם היחס הצלילי בינה לבין הצליל המשוער של u קצרה קדומה, [o], המשתקף ב־[ɔ]. על צלילה של [ɔ] מעיד הדמיון הגראפי עם [ɛ]., שעמה היא גם מתחלפת בקביעות במסורת אחת של הניקוד הטברני, וזהותה הגראפית עם [ɛ]. יש כאן אותו התהליך

⁵⁶ עמ' 28.

⁵⁷ עיין פרק ב סעיף 8.

⁵⁸ זוגות כגון הַשְׁלֵךְ־הַשְׁלָכָה, הַשְׁכֵּב־הַשְׁכָּכָה, רומזים להשפעת גורמים ריתמיים.

של "מירכוז" ו"פתיחה" ביחד, שהפך את התנועה במלה האנגלית *gun* מ-[u] (כך עד היום בצפון אנגליה) ל-[ʌ].⁵⁹

3. אפשר מאד שהסגול הונהג מעיקרא בשביל סימון /ə/ בהקשרים כאלה שהיה קשה במיוחד להחליט על אחד משני הביצועים או הכתיבים הקיצוניים [י] ו-[י]. ואכן בסגוליוציה הוא מופיע כנציג עיקרי של /ə/ בשתי ההברות. ואולם יש לסגול תפקיד נוסף, שונה לגמרי: הוא מציין את התנועה שנוצרה ע"י מעתקי i ו-ai הקדומות במעמד מוטעם וסופי, בכתיב [י.ה], בנסיבות מסוימות גם של ai מוטעמת באמצע המלה, בכתיב [י.י]. אם כי שימוש זה מעיד על דמיון בטמבר, אינו מעיד כמובן על קשר גיניטי, כמו ששימוש הקמץ גם ל-[י] בטברנית אינו מעיד על קשר כזה. בכל דיון על מהות [י.] יש להוציא לגמרי את "הסגול הגדול". אם נעשה זאת, ניווכח ש-[י.] כמו [י.] תמיד מייצג ביצוע של /ə/.

4. אם כי מחקר זה פונולוגי, עלינו לעמוד על אחד מכללי התפוצה של ביצועי /ə/ בהברה סגורה בלתי-מוטעמת: כשהברה המוטעמת הסמוכה אחרי ההברה הסגורה הבלתי-מוטעמת יש [י] או [י.י], יבוא בהברה הבלתי-מוטעמת [י] כביצוע של /ə/. לפי כלל זה אפשר לבאר את שינויי הניקוד בין מִשְׁעָן, מִשְׁעָנָה לִמְשָׁעָן, מִשְׁעָנָה, ובין יִכְפֹּד לִיִּכְפֹּדִי.⁵⁹ אך כלל זה אינו פועל במקומות שבהם מעבר תכוף מ-[י] ל-[י.] ולהפך היה משבש את אחידות הפרדיגמה. על כן אין פתח בנסתר עבר הפעיל, אלא אותו החירק כמו בִּהְכֹּדִי וכו', בא גם בִּהְכֹּדִי. ההבדל בתנועת הכ"ף של כֹּדֵד וִכְפֹּד מתבאר לפי כללנו, אבל החירק נשאר גם בצורה האלטרנטיבית כֹּדֵד. החירק של כָּנָם מופיע גם בכָּנִים. להשפעת-נגד זו נקרא שירשור דקדוקי (Formzwang, grammatical linkage). משחק הגומלין של שני עקרונות פוניטיים אלה יצר לפעמים חוסר בטחון בשימוש, כגון התנודות בניקוד מקור הפעיל.⁶⁰

59 תנועה זו דומה מאד מבחינה אקוסטית ל-[a], "הבינונית", הנהוגה באיטלקית ובספרדית. אולי כך, ולא מתוך אי-הבנה של הניקוד, אפשר לבאר את המבטא הספרדי של קמץ קטן כמו פתח ברוב המקומות; על כך עיין A. D. Corré, JJS 7 (1956) pp. 88—90, ואולם ראה גם בן-חיים, עמ' 72. לא מן הנמנע שיש זכר למבטא קיבוץ כִּי u ממורכזות בִּי, שלפי גומפרץ היתה נהוגה זמן רב בגרמנית (עמ' 1, 6, על פי ילון). נאצל חלק מיהודי תימן (עמ' 155).

60 גוניוס, עמ' 146. בלשון חכמים [י.].

59 עיין ב"ל, עמ' 215.

5. שירשור דקדוקי זה עשוי ליצור רושם של ניגודים משמעותיים בין ביצועי /ə/. ייתכן, למשל, שצורת הרבים של פָּנּוּ היתה פְּנִים, וצורה זו היתה מהווה ניגוד משמעותי לפְּנִים. אפשר שיש דוגמות בטכסט שלנו, אם כי לא הצלחתי למצאן. מאידך קיים ניגוד משמעותי קבוע בין צורות עתיד קל והפעיל של ל"ה: פְּנָה/פְּנָה, תָּנָה/תָּנָה, תָּלָה/תָּלָה, יָרָה/יָרָה, ועוד. צורות אלו ניתנות להסבר מניח את הדעת על פי השירשור הדקדוקי. ואולם הייתי מציע פירוש אחר כאפשרי. על פי השפות הקרובות נוכל לקבוע שצורת ההפעיל משקפת yapnī; ואילו צורת הקל היתה כנראה yipnai⁶¹, כפי שמסתבר גם מתפְּנִינָה⁶¹. יכול להיות שבין [ת.] i > [י.] i עוד היה קיים הבדל קל, שהנקדנים לא חשבוהו ראוי לסימון, אך שהיה מספיק להשפיע על האיוון העדין של התנועה הסתמית⁶². הנחה כזאת מאפשרת לנו גם לתת פירוש להבדלי הניקוד בצורות כגון מְשָׁתָה ומְשָׁקָה.

6. לכלל התפוצה הנזכר אני מציע לקרוא "ריחוק הדבקים", בניגוד ל"קירוב הדבקים" או "ההרמוניה התנועתית" הפועלת בשפות האוגרר-פיניות, התורכיות, וגם בשמיות⁶³. אחת מן התוצאות הקדמות של נטייה זו היא חוק בארת, הקובע שבתחיליות של העתיד הפתוח מופיעה i⁶⁴. חוק זה נשמר בעברית כשהתחילית מהווה הברה פתוחה (ע"ו, ע"ע), אך פעולתו שובשה בפועל השלם, היות ובהברה סגורה חוסלו דווקא ההבדלים בין a ל־i. על כן מופיעה [י] גם בעתיד חלום וגם בעתיד פתוח. ואולם בפעלי פ"א גרונית נשמר ההבדל, למשל בין יְחַדֵּל ל־יְחַשֵּׁב. דבר זה עושה רושם כאילו במידה מסויימת נשמרו הבדלי תנועות קדומות, דבר שהיה מפריק את כל התיאוריה של חיסול הניגודים. אך נראה לי שעלינו כאן לראות לא השתקפות התנועות המקוריות, אלא פעולה מחודשת של נטיית ריחוק הדבקים, שפעלה כמובן

61 בעבר נוטה קל ל"ה לפי הדגם "העומד". לפיכך מסתבר שגם העתיד נטה על פי דגם זה, עיין רבין, "מליה" ב (תש"ו) עמ' 247.

61 * אמנם גם בהפעיל יתְשָׁקֵין (בר' י"ט לג, לה).

62 כך יש לבאר אָרָה/אָרָה, פרק ב סעיף 8. חיוק לדעתנו שיש כאן תהליך פוניטי, לא שמירת תנועה קדומה, יש לראות בחריג אָרָה/אָרָה (איוב ל"ב יו). הצורה בלי ספק קל, כי אין דוגמה אחרת של הפעיל (מְשָׁקָה, קה' ה' יט, על פי עדות התרגומים שם עצם). לי נראה שיש כאן חילוף פתח-סגול הרגיל, בעקבות סמיכות הצורה לכינוי האמפאטי שאחריה.

63 עיין ברוקלמן א, 180 ואילך, 252 ואילך.

64 נוסח בשנת 1894. ראה ברגשטרסר ב, 78: רבין, JJS 1 (1948) p 22 ff.

קל/נוֹד (עבר פועל) ⁶⁷. עולל (מקור וצווי פיעל)/עולל, לְרֹמֶם/רֹמֶם ⁶⁸, ובכוח גם *רֹמֶם/רֹמֶם, *רֹמֶם/יֹרֶם, וכו'. ניגודים ל-[:_τ]: תֶּם/תָּם, פֶּר „נקי”/פֶּר „דגן” ⁶⁹. אָשֶׁם/אָשֶׁם, זָכַר/חֹזֵק, חָכַם/חָכָם, וְנָתַן/נָתַן.

3. מאידך יש מקרים רבים של התחלפות בלי ניגוד משמעותי: יֹאכֵל-יֹאכֵל, אֶהְיֶה/אֶהְיֶה, לְבַשׁ-לְבַשׁ, הדגם קָטַל-קָטַל, הדגם יִקְטֹל-יִקְטֹל, הדגם קָטַל-קָטַל, וכו'. בכמה מן המקרים האלה התייחודה אחת הצורות לשימוש בהפסק, אם כי עפ”ר בלי עקביות מוחלטת. נוצר הרושם כאילו הלשון נמנעת מלנצל את הניגודים האלה במידה מלאה. ראוי לציין שהניגודים המשמעותיים []/[] כולם בשכנות [ו], ושהמשקל קָטַל בשמות, הנפוץ כל כך בשפות השמיות האחרות, נדיר יחסית בעברית המקראית ⁷⁰.

4. היחס בין נציגי /i/ ו-/a/ לביצועי /ə/ דומה כאן במידת מה לזה שבהברה הפריטוגית (פרק ד סעיף 1). גם כאן אין לקבוע כללים לתפוצת שני הטיפוסים, אבל ההשתקפויות נוטות להתקשר בקטגוריות מסוימות (תפוצה מורפונימטית). במקום התווזות הריתמיות, הגורמות שם לחילופי התנועות הבינוניות והחטופות, בא כאן ההבדל הריתמי בין ההמשך וההפסק. 5. בניגוד להקבלה הקיימת בין ביצועי /ə/ בהברה סגורה בלתי-מוטעמת לביצועי /u/, אין כל הקבלה כזאת בהברה הסגורה המוטעמת. כאן אנחנו מוצאים רק [] ואין כל הבדל בין המשך והפסק ⁷¹.

6. דיון לעצמן דורשות ההברות המוטעמות הסגורות ע”י שני עיצורים ⁷². הן נדירות למדי. יש להן קווי דמיון דווקא עם הברות סגורות בלתי-מוטעמות: העדר תנועות גדולות, הופעת [] (עיין סעיף 1 למעלה)

67 נחום ג' יו, נ”ב נודד, מסתבר שהצורה בעלת משמעות אקטיבית.

68 תה’ ס”ו יו. אני מציע לקרוא „רֹמֶם” תחת לשוני, על פי „רוממות אל בגרונם”, תה’ קמ”ט ו.

69 עמוס ה’ יא בפתח.

70 V. Christian, Untersuchungen zur Laut- und Formenlehre des Hebräischen, bränschen, 1953, S. 133 משער שהמשקל העברי פָּעַל התפתח ממשקל פָּעַל ע”י הכפלת תמורה. דבר זה, אם נכון, היה מספק עדות נוספת שמשקל פָּעַל לא היה „נוח”. עיין גם פרק ח סעיף 8.

71 זוגות כגון יִחַשׁ, הפסק יִחַשׁ; יִחַשׁ, הפסק יִחַשׁ, אינם ניתנים להסבר פוניטי. שני הפעלים מטיפוס יִקְטֹל הקדומים, שהתפתחו בעברית גם ליִפְעַל וגם ליִפְעַל, וקיום ייחוד של שתי צורות נוצל לייחוד ההפסק.

72 ילין, עמ’ 78, קורא להן „מסוגרות”. כאן נכללים גם עיצורים דגושים שדגשותם בעברית הטברנית קיימת רק בכות, אך השפעתם על התנועות נשארת בעינה.

וְיִן] (יִפְתָּוֹכוֹ, עֵין פֶּרֶק י סעיף 10). מאידך משותפת להן ולהברות המוטעמות הופעת התנועות הבינוניות והתחלפות במקרים מסוימים ב־/ə/ : פֶּרֶץ־, צִרְצֵר, קָן־קָן (סמיכות), נֶרֶךְ־נֶיב נֶרֶךְ (וכך במקור בפרסית); וכן העדפת [] על שאר ביצועי /ə/. כאן נידונים הסוגים השונים, במידה שנידונים, יחד עם מקביליהם הסגוליים.

י

1. הברות סופיות בעלות סגירה כפולה נדירות למדי בעברית הטברנית. אמנם נוצרו בשלב מסויים של התפתחות העברית הרבה קבוצות דיאדיות סופיות ע"י נפילת התנועות הקצרות הפרוטו־שמיות, אבל בעברית הטברנית מופיע ברוב המקרים האלה במקום הסגירה הכפולה צירוף של שתי הברות, אחת פתוחה ומוטעמת, השניה סגורה ובלתי מוטעמת. בהברה הסופית הזאת נשמע תמיד אחד משלושת ביצועי /ə/, ולעולם אין בה אחד מביצועי /u/ ⁷³. הנציג העיקרי הוא כאן [..]. שני הנציגים האחרים מופיעים במסגרות פוניטיות ברורות: [] בקרבת גרוניות, ו־[] בקרבת יו־ד. נציגי /ə/ אלה באים במקום שבו היתה בתקופה קדומה יותר /o/. השאלה היא, אם לפנינו ביצועי /o/, בלי כל שינוי במצב הפונימטי, כפי שסובר ח. רוזן ⁷³, או שמא חל מעתק מ־/o/ ל־/ə/? יש ממש בטענתו של רוזן, שאין ניגוד פונימטי בין נציגי /ə/ בהברה הסופית ובין /o/. היות והאחרונה (כלומר קבוצה של שני עיצורים בסוף המלה) מופיעה בתנאים פוניטיים ומורפו־פוניטיים ברורים. נראה לי שכאן אחד המקרים שאין לקבוע בהם "אמת" התפתחותית, וההכרעה תהיה אך ורק על פי "הניסוח האופטימלי". מבחינה זו יש יתרון ניכר להנחת המעטק וזיהוי תנועת ההברה הסופית עם /ə/, כי אחרת ניאלץ (א) להניח סוג מיוחד של הברה, נוסף על הפתוחה, הסגורה והסגורה סגירה כפולה. דהיינו "הברה בעלת סגירה שנפתחה", וליחס לה חוקים פוניטיים מיוחדים משלה; (ב) להכיר ב־[..] כאחד מביצועי /ə/. על כן נראה לי שההכרה באפשרות של הטעמת מלעיל בשמות עצם, אשר אותה רצה רוזן לחסוך ע"י

⁷³ בניקוד הארץ־ישראלי מצא ו' בן־חיים סימנים ל־ס במקום [..] טברנית בטיפוס תָּנָן, עֵין לשונו כ"ב (חש"ח) עמ' 224, הערה 4.
⁷³ "Remarques au sujet de la phonologie de l'hébreu biblique", I.
 Revue Biblique 60 (1953), 30—36

ניסוחו, היא הרע במיעוטו. נמשיך, אם כן, לראות תנועה של ממש בהברה האחרונה, ועל פי נציגה העיקרי, לקרוא לכל התהליך בשם המקובל סגוליוציה (הוצעו גם "סיגלול", "תיסגול"), אם כי בהמשך דברינו נרחיב את חלות המושג הזה מעבר לגבולותין המקובלים.

2. אין חיבור זה מתיימר לפתור את בעיית ניקוד ההברה הראשונה בשמות הסגוליים, שהוא אחד הפרקים המסובכים ביותר בדקדוק העברי. ברם, פרק זה נדון בהרחבת־מה, בתקוה שהגישה הפונולוגית תוכל לתרום להבהרת הבעיה, ע"י הוצאתה מן מסגרת המורפולוגית. נעסוק קודם בשמות, ואח"כ בפעלים.

3. יש הפרדה ברורה בין /u/ ובין נציגי i ו־a קדומות. יש מספר ניגודים משמעותיים: בֹטן/בֹטן, חֶרֶב/חֶרֶב, מֶלֶךְ/מֶלֶךְ, מֶצֶל/מֶצֶל, נֶצֶר/נֶצֶר, עֶמֶק/עֶמֶק⁷⁴. מאידך בצורות הנטויות יש מקרה אחד של תופעת [י] מסיבות פוניטיות: שִׁמְעוּ⁷⁴ * בצד שִׁמְעִי, שִׁמְעֶךָ, שִׁמְעֵנוּ. על כן אין לומר בוודאות אם על פי הצורות דְּבָרָם, סִבְלוּ יש להניח שהיה גם ניגוד משמעותי *דְּבָרְךָ, *סִבְל "משא"/סִבְל "עבודה".

4. מקובל שמשקל פֶּעַל (פֶּעַל עם גרוניות) מייצג גם קָטל וגם קָטל הפרוטו־שמיים⁷⁵, זאת אומרת שחל כאן חיסול הניגוד בין שתי התנועות. מאידך רואים במשקל פֶּעַל המשך ישיר ונפרד של קָטל קדום⁷⁶. בניגוד לכך יש הרגשה שפֶּעַל מייצג יותר קָטל קדום, ושצורת ההפסק פֶּעַל⁷⁷ מעידה על כך.

5. למעשה גדול למדי מספר המקרים שבהם קיימות צורות פֶּעַל ופֶּעַל זו ליד זו בלי הבדל משמעות, קצתם במקומות שונים במקרא וקצתם כגירסאות שונות בתוך המסורת הטברנית: אָשַׁל (רוב המהדורות)־אָשַׁל (כ"ל), הִפְּחֵ־הִפְּחֵ, יִבְרֶ־יִבְרֶ⁷⁸, יִשַׁע־יִשַׁע, נִבְל־נִבְל, נִדְר־נִדְר, נִזַּק (כ"ל)־נִזַּק, נִסָּד־נִסָּד, הִפְּחֵ, יִבְרֶ־יִבְרֶ.

74 נראה לי ששָׁשָׁם (שמי' ל' כג) מלה שונה משָׁשָׁם. קהלר מפריד מִתָּק שְׁפָתִים ממִתָּק.

74 * ואולם ראה פרק יב סעיף 9.

75 למשל ב"ל, עמ' 566; הריזוב ג, 104.

76 כך דעת ב"ל, עמ' 567.

77 גזניוס, עמ' 263, מציין צורת הפסק זו כרגילה.

78 מהדורת [נְבִרְהוּכְט, שמי' י"ז יד]. לפי קהלר יש להוסיף חֶרֶב־חֶרֶב, אך לא

מצאתי על מה מבוססת קביעתו.

נצח-נצח, נשק-נשק, סבל-סבל⁷⁹, סמל-סמל, פלא-פלא⁸⁰, פתח-פתח⁸¹, שכל-שכל, שבר-שבר, שטף-שטף. 17 מקרים אלה מהווים 27% מתוך 63 מקרי פֶּעַל הרשומים אצל ילין⁸². גם צורת ההפסק פֶּעַל אינה מיוחדת למשקל פֶּעַל. היא נמצאת במקרא מן השמות חֶדֶק, נָפֶל, סֶתֶר, שָׁבֵט, שָׁמַע. אם נזכור שבין השמות על משקל פֶּעַל רבים אינם נזקקים לצורת הפסק זו, אלא נשארים פֶּעַל גם בהפסק, אין לבטל אחוז זה של צורות הפסק קמוצות משמות על משקל פֶּעַל. רבים מן השמות במשקל פֶּעַל באים רק פעם אחת במקרא, ואפשר מאד שרק מקרה הוא שלא נשמרו גם צורות פֶּעַל על ידם, ואכן יש לשמות רבים ממשקל פֶּעַל שבמקרא הטברני צורות מקבילות במשקל פֶּעַל בניקוד הבבלי ובל"ח⁸³. גם ההשוואה עם השפות השמיות האחרות אינה מחזקת את הדעה שכל פֶּעַל מקורו בקטל קדום. אמנם יש צורות מקבילות מן הטיפוס קטל לשמות: אבל, חלב, חפץ, ספר, פשר, שבט, שמע. מאידך אפשר לקשור בצורות מן הטיפוס קטל דוקא את המלים: אבר, אשל⁸⁴, חדק, חלק, נטל, נצר, ספל, עמק⁸⁵, שכל, שפל.

6. מובן מאליו, שאין לראות הוכחה לקשר בין פֶּעַל לקטל בעובדה שכל צורות פֶּעַל מנוקדות בנטייה ב" [י] או [י]. נביח שה" [י] נובעת מן הסביבה הפוניטית: או ברור שאותם הגורמים הפוניטיים פועלים גם כן בצורה הנטויה. מאידך לא הצלחתי לגלות מה הן הנסיבות הפוניטיות היכולות לווסת את ההבדל, והבעייה צריכה עיון נוסף.

7. מנקודת מבט פונולוגית אין הבעיה הזאת עשויה להטרידנו, כי למעשה המצב כאן דומה במידה רבה לזה שקיים בהקשרים אחרים: ביצוע /ə/ ליד תנועות בינוניות כנציגי /i/ ו-/a/, ומידה גדושה של התחלפות ביניהם. ההבדל העיקרי הוא בכך, ש" [י] אינה במישור אחד עם [י], אלא

79 כ"ל, נח' ד' יא.

80 כך קוראים לפי גוניוס, עמ' 266 the best authorities. לפי גינצברג קוראים

כך רק כ"י מועטים.

81 קהלר חושב את שתי אלה למלים גפרדות, אך אין הבדלי משמעות מספיקים.

82 תולדות התפתחות הדקדוק העברי, עמ' 224.

83 למשל אצל, חרם, יצר, נזר, עדן, עזר, עשב, שבט; על פי א. פורת, לשון

חכמים, תרצ"ח, עמ' 106—107.

84 ב"א בער' ואכ', אך ב"י בערבית בידואית.

85 צורות ב"א בתל-עמרנה ובמארי, עיין קהלר.

נדחקה לגמרי לתוך תפקיד מורפונימטי, ציון ההפסק. אך גם בתפקיד זה אינה שלטת באופן עקבי.

8. יש שני מקרים של ניגוד משמעותי, אלא שבשניהם המצב מסובך ומעורפל במקצת. המדובר בשרשים חבל וערב. מן הראשון ישנם חָבַל, חוּטִי (ער' חָבַל, סור' חָבַלָא), חָבַל (הרס' (מיכה ב' - ער' אכ' חִבְאֵל, סור' חָבַלָא), חָבַל "כאב" (ישע' ס"ו ז; סור' חָבַלָא), וצורה בעלת ניקוד בלתי ידוע שממנה גזור חָבַלִיָּהּ (עובריהן) (איוב ל"ט ג; ער' חָבַל). נסמך הרבים חָבַלִי שייך לחָבַל, חוּטִי; לפי דעת רוב המילונים שייך למלה זו גם חָבַלִי בשלושה מקומות (חבלי מות, וכו'), אך לפי המובן יכולה צורה זו להיות גם מחָבַל, הרס' או מחָבַל. מן המלה חָבַל יש פעם אחת חָבַלִי. מן השורש השני יש עָרַב, שקיעת השמש (ער' עֲרֹב, סור' עָרְבָא, עָרְבָתָא, אכ' irbu, erēbu; מבחינת הצורה מקביל ער' עָרַב, מערב), עָרַב, חלק באריג, הָעָרַב, הערבים (ער' עָרַב), עָרַב, תערובת (סור' עָרֻבָא, עוֹרְבָא). המילונים רושמים אצל עָרַב, תערובת גם הָעָרַב (כ"ל) - הָעָרַב ביר' ג', לו והָעָרַב ביח' ל', ה, אך אפשר גם שבשני המקרים יש לפנינו המשמעות, הערבים, כפי שמתרגמים ביחזקאל הפשיטתא, עקילס וסומכוס.

9. כידוע יש לתצורה הסגולה גם צורת-לואי שבה עברה ההטעמה ל"תנועת העוזר", נציגת /o/ המקורית. היא שכיחה בפרט עם שרשי אל"ף אמצעית (אָב, שָׂאֵר). אך קיימת גם במקרים אחרים, כגון דָּבַשׁ, תָּדַר. מאותו סוג גם הטיפוס פָּרִי, חָלִי, המתחלף בהפסק בצורות סגוליות פָּרִי, חָלִי. ודאי היתה שניות צורות זו, בדרך ההיקש, הגורם לפיתוח הצורות הסגוליות פָּבַד, עָרַל מתוך פָּבַד, עָרַל, צורות הנסמך של פָּבַד, עָרַל (פָּבַד - וכו') יש לבאר לפי חוק פיליפי, וכן גָּדַר, יָנַד, קָתַף, שאין על ידן צורות המעבר גָּדַר - וכו' ⁸⁶.

10. בפועל קיימות תצורות סגוליות בשני מקרים. אחד מהם בעתיד המקוצר של ל"ה. צורה זו מופיעה בסגוליוציה ובשמירת הסגירה הכפולה. מערכת התנועות בצורות הסגוליות דומה בדרך כלל לזו של השמות. המיוחד בהקשר זה, שאחרי יו"ד מופיעה גם [י]. הנסיבות הפוניטיות של הופעתה הושו בצדק עם אלה של הטיפוס בִּית ⁸⁷. הבדל זה ממערכת הביצועים בשמות לא

86 הסברים יותר מסובכים אצל ב"ל, עמ' 552.

87 עיין גוניוס, עמ' 94.

הוברר. מעניין במיוחד, ש-[] זו מופיעה גם לפני עיצורים גרוניים, כגון וַיִּחַר, וַיִּחַן, ז"א בסביבה פוניטית אשר בה היתה בשמות מופיעה בדרך כלל []. אם כי יש גם שם חריגים כמו לָחַם, אין לבאר תופעה זו בשירשור דקדוקי, כי בצורות לא-מקוצרות מקבילות הושפעה התנועה ע"י הגרונית: יַחְרָה, יַחְנוּ. יש גם ניגודים משמעותיים בין []/[]: וַיָּגַל/וַיָּגֵל, וַיִּפְּן/וַיִּפֶּן, וַיָּרַב/וַיָּרֶב. ליד /ə/ יש גם מקרים של [], ואפילו של []: יָרָא, וַיָּחַל, בהפסק וַיָּחַל (קל 9).

11. שמירת הסגירה הכפולה, הנדירה כל כך בשמות⁸⁸, שכיחה יותר בצורות פעלי ל"ה, גם כאן יש צירה ליד פתח וחירק, אבל אין []. וקיימים ניגודים משמעותיים: וַיִּפְּתַ/יָּפֶת, וַיִּרְדַ/יָּרֶד; אך יָרָא משמשת גם לקל וגם להפעיל. אפשר, שהחירק הוא בעצם מיוחד לצורות בעלות הסגירה הכפולה (עיין פרק ט סעיף 6) ונכנס לצורות הסגוליות רק ע"י המגע הקרוב בין שתי התצורות, שהביא להתהוות צורות מעורבות (formae mixtae). צורה מעורבת זאת יש כנראה במקרה של (ו) וַיָּחַד, המנוקדת להרשות את שתי הקריאות *וַיָּחַד וַיִּחַד.

12. השירשור הדקדוקי מנע סגוליוציה של צורת הנוכחת בעבר, והסגירה הכפולה שלטת בה, פרט לשרשי ל"ח ול"ע⁸⁹. להגבלת הסגוליוציה לעיצורים גרוניים, השווה את הסגוליוציה הפנימית (פרק יא). גם פה אנחנו פוגשים את ביצועה של /ə/ — במקרה זה [] — ליד התנועה הבינונית []. שהתייחדה להפסק, כגון פָּשַׁעַת. כמו בצורה בלי סגוליוציה, אשר לכתוב, יש לפי דעתי לקבל את דעתם ש, אלה⁹⁰ הרואים בו צורה מעורבת, המעמידה לבחירה את הקריאות לָקַחַת (ג"א בכמה מקומות; בכי"ל מל"א י"ד ג) ולָקַחַת. צורה אחרונה זו נמצאת למעשה בר' ל' טו, שם תורגמה כנוכחת עבר ע"י השבועים, הפשיטתא, הולגאטה, ת"א ורס"ג.

88 במצבהלשון המונח ביסוד התעתיקים בהכספלה עוד היו השמות דומים יותר לעתיד המקוצר שבניקוד הטברני, עיין באספו של Broenno, עמ' 289; גומפרן, עמ' 157.

89 אין במקרא צורות מתאימות מפעלים בעלי ה"א עיצורית, אך ודאי כתבן גם *תַּמְהַת וכו'.

90 עיין ב"ל, עמ' 214.

יא

מהות הסגוליוציה היא המצתק $0 < \alpha$. מצתק זה מתקיים בעברית גם בשתי תצורות נוספות, החיתוף (יַעְבֹד > ya'bud) והסגוליוציה הפנימית (יַעְבְּדוּ > ya'budū)⁹¹. הדקדוקים העבריים⁹² נוהגים לדון בשתי התופעות האלה בלי קשר ביניהן לעצמן או ביניהן ובין הסגוליוציה הסופית. אחת הסיבות לכך היא כנראה ההרגשה שחטפים ותנועות קטנות הן יחידות לשוניות שאין ביניהן ולא כלום, וכן ההגבלה של שני התהליכים לשכנות עיצורים גרוניים. אך עיצור גרוני כגורם מעודד לסגוליוציה ראינו גם בפרק י סעיף 12, ויש לציין שגם בעתיד המקוצר של פעלי ל"ה שרשי פ"א גרונית תמיד סגוליים. ברי שאין להפריד בין הסגוליוציה הפנימית לסופית, כי הרי המבנה של יַעְמָה, אַעְנָה מקביל בדיוק לזה של יַעַם, אַעַן⁹³. מאידך אין להפריד בין הסגוליוציה הפנימית לחיתוף, בגלל הקשר ההדוק בין שני אלה בתוך הפרדיגמות: יַעְמָד-יַעְמְדוּ, נַעְלָם-נַעְלָמוּ, פַּעַלְה-פַּעַלְוּ. אפשר לומר בצורה מוכללת: הסגוליוציה הפנימית היא התצורה החלה לפני [י]. באותם ההקשרים הפונולוגיים אשר בהם חל החיתוף לפני כל תנועה אחרת (כולל ביצועי /ə/ בהברות סגורות). גם בשתי התופעות האלה מורגש חוסר העקביות הטיפוסי לסגוליוציה. אנו מוצאים תַּחֲבֹט על יד תַּחֲבֹשׁ, יַחֲשֹב על יד יַחֲשֹב לִי, יַעְמִי על יד יַעְמָה, תַּעְצָרְנִי על יד יַעְצָרְהוּ⁹⁴, ואפילו תַּחֲבֹל (דב' כ"ד יז, בזקה) ליד תַּחֲבֹל. כמו בסגוליוציה הסופית, כך גם כאן קיימת האפשרות של העברת נקודת הכובד (ראה פרק י סעיף 9), כגון תַּחֲבֹבוּ (מש' א' כב), תַּאֲחֹלוּ (איוב כ' כו); תופעה זו שכיחה יותר בניקוד הבבלי⁹⁵, נוכל, אם כן, לנסח חוק אחד לכל שלוש התופעות הנדונות, בשלבים אלה: א) חוק דיאכרוני: 0 בין שני עיצורים הופכת ל-/ə/ (בלי עקביות מוחלטת) (1) כשהעיצור השני הוא סופי, (2) בכל מקרה, כשהעיצור הראשון הוא גרוני.

ב) כלל תפוצה: /ə/ זו מבוצעת כתנועה קטנה כאשר העיצור השני סופי

91 גומפרץ קורא לתופעה זו "תנועה גנובה" ו"תנועה צומחת", אך שמות אלה, כמו anaptyxis, svarabhakti, אינם מייחדים את הסגוליוציה הפנימית, אלא מציינים גם את החיתוף.

92 אך לא ברוקלמן, א, 215.

93 על כך עמד, מבחינה אחרת, גומפרץ, עמ' 197.

94 מל"ב י"ז ד על פי כ"ל, אבל שוא בגינצבורג, קאסוטו, סניית.

95 עיין ב"ל, עמ' 211; אחרת ילין, עמ' 106.

או מונע ב־/א/ בהברה פתוחה (שביצועה [a]); היא מבוצעת כחטף כאשר העיצור השני מונע בכל תנועה מלבד /א/ או ב־/א/ בהברה סגורה (שביצועה תנועה קטנה).

2. מחוץ לשכנות עיצורים גרוניים קיימות לשתי התופעות הנדונות בעברית הטברנית רק דוגמות יחידות בשכנות טִי־ת: קִטְנִי⁹⁶, קִטְבָּה. בניקוד הבבלי קיימת סגולִיזציה פנימית (בשוני־מה בביצועים) גם בשכנות עיצורים אחרים⁹⁷.

3. בסגולִיזציה הסופית בשמות יש מידה מסוימת של "קירוב הדבקים" (פרק ח סעיף 6) כשבהברה הראשונה נמצא אחד מביצועי /א/. הוא מתבטא בזה, שאם התנועה השניה מתבצעת, בהשפעת גרונות שלפניה, כ־[a], תהיה גם התנועה הראשונה [a]. בגלל אי־השתתפות כלי־הדיבור שבחלל הפה בחיתוך הגרוניות, חזקה נטיית קירוב הדבקים דוקא כשרק גרונות חוצצות בין שתי התנועות⁹⁸. לנטייה זו מתלווה אצל שתי התופעות הנדונות כאן האופי החיתוכי המיוחד של הברה בלתי־מוטעמת, שבה נוטים החיתוכים השונים יותר להתפשר ביניהם ולעבור לחיתוכי־בינים. מסיבות אלו קיים בחיטוף (אם תנועתו הראשונה מביצועי /א/ או /u/) ובסגולִיזציה הפנימית קירוב גמור בין שתי התנועות, דהיינו החטף יהיה ממין התנועה הקטנה הקודמת לה, והתנועה הנוספת בסגולִיזציה הפנימית תהיה וזהה אם התנועה הקודמת לה: עֵמֶד, עֵמְדוּ, נַעֲלָם, נַעֲלָמוּ. קירוב זה כולל הפעם גם את ביצועי /u/: פִּעֵלוּ, פִּעֵלָה. בצורה זו מופיעות כאן [a] ו־[a], כביצועים של /א/. במלים אחרות, יש כאן מקרה של חיסול הניגודים הפונימטיים בין /א/ ו־/u/.

4. החיטוף, כמובן, מופיע גם אחרי תנועות שאינן ביצועי /א/, כגון גוֹאֵלוּ, מֵאֵנָה, גֵּעֵלָה. יש סימנים של יחס־גומלין בין צירופים כאלה, כאשר תנועתם הראשונה היא אחת מן התנועות הבינוניות, לבין הצירופים בעלי קירוב הדבקים. מצד אחד עוברים צרופים בעלי הטיפוס "תנועה בינונית — עיצור גרוני — /א/" למבנה "תנועה קטנה — גרונות — /א/" כגון: נִיחֵמוּ (בר' ל' לט) ליד נִיחֵמָנָה (שם לח), אֲחֵרוּ (שופ' ה' כח) ליד אֲחֵר (בר' ל"ד יט), נִחֵמָנִי (תה' נ"א ז), פיעל מן יחם. נִחֵחֵךְ (דב' ל' ד) ו־אֵהֵךְ שֵׁלָךְ, שֵׁלָחֵךְ

96 גֵּא קִטְנִי (עיין פרק ה סעיף 1), ויש גירסות מעורבות.

97 עיין למשל ב"ל, עמ' 211, סעיף h.

98 כך בניבים ערביים עתיקים, עיין בספרי Ancient West-Arabian, 1951, p. 99.

(ש"א כ' כב), וְיִשְׁעֶכֶם (יש' ל"ה ד) ⁹⁹. מצד שני יש שבאה תנועה בינונית במקום ביצוע /ə/ כתנועה ראשונה בחיטוף: הַעֲבֹרְתָּ (יהושע ו' ז) ליד הַעֲבֹרְתִּי, הַעֲלָה (חב' א' טו), בכל מקום אחר הַעֲלָה; וכן הַעֲלָה, הַעֲלָתָה, וּפְעָלוּ (פעמים) ליד פְּעָלוּ, וְתֹאדְרוּ ליד תֹּאדְרוּ ¹⁰⁰. אולי לא נטעה אם נראה בצורות האחרונות שרידים של אפשרות קיום תנועות בינוניות ו-/ə/ זו בצד זו בחיטוף, דוגמת התופעה השגורה יותר בסגוליים (פרק י סעיף 5), ו"א שֶׁהַעֲלָה מקבילה לפֶעַל, הַעֲלָה לפֶעַל. אם פעם שימשו צורות משני הסוגים בערבוביא, נוכל להבין שגרמו להיקש מוטעה במקרים כמו יִחְמוּ (השוה היקש דומה בפרק י סעיף 9).

5. הטיפוס צִמְדו שייך לתצורות שבהן יש "שוא מרחף" או "שוא בינוני". על טיבו של שוא זה ניטש, כידוע, ויכוח בין המדקדקים, ואין כאן צורך לחזור על הטענות שהובאו ע"י אלה שראו בו שוא נע — למרות התנועה הקטנה הקודמת לו — או של אלה אשר זיהו אותו עם שוא נח, אע"פ שבגדכפ"ת אחריו רפויים. גם הדיונים הפונולוגיים לא תרמו במידה ניכרת לפתרון הבעיה. בירקלנד ¹⁰¹ רואה בשוא המרחף פונימה מיוחדת בעלת תחולת קטנה, ואילו הריס ¹⁰² וקנטינו ¹⁰³ מזהים אותו עם /o/ (שוא נח). נדמה לי שהגישה הפונולוגית יכולה לעזור לנו בהבהרת הבעיה הזאת בעיקר ע"י עקרון התאבחנה בין פונימה וביצוע. "ביצוע אפס", ו"א ביצוע של פונימה מסוימת בדרך אי-ביצועה הפוניטי, הוא תופעה לא-נדירה בפונולוגיה של שפות שונות. מבחינה היסטורית אין כל ספק שהשוא המרחף נובע מהתקצרות תנועה קצרה קדומה וחיסול ניגודים פונימטיים, ו"א שהוא /ə/. המסורות החיות מסכימות, עד כמה שידוע לי, בביטוי כשוא נח. אמור מעתה: שוא מרחף הוא ביצוע-אפס של /ə/. זוהי תכונה פוניטית, והיא גוררת אחריה תופעה פוניטית אחרת: ביצוע /ə/ בהברה הקודמת לה כתנועה קטנה. מאידך

99 פירוש דומה ברגשטרסר ב, 118.

100 איני יודע איזו חשיבות יש לעובדה שבשני המקרים קודמת ו"ו החיבור.

101 עמ' 55.

102 עמ' 147. הוא מגדיר בגדכפ"ת דגושות ורפויות כשתי מערכות פונימות נפרדות.

103 עמ' 101. הוא מוכיח שאין ניגודים משמעותיים בין בגדכפ"ת דגושות ורפויות,

ו"א בין שוא מרחף ושוא נע. לאמיתו של דבר אין גם ניגודים משמעותיים בין שוא נע ושוא נח. הדוגמות של ק. לניגוד כזה (עמ' 115) בטלות אם אנחנו חושבים [ן-ן] לפונימות שונות, כפי שעושה ק. עצמו במקום אחר.

שומרת /ə/ = שוא מרחף על אופיה הפונולוגי כתנועה, וכזאת גוררת ריפיון בגדכפ"ת שאחריה¹⁰⁴. ביצוע־אפס זה צמוד לסידרה פונימטית מסויימת: /עיצור — ə — עיצור גרוני — ə — עיצור — עיצור — תנועה מוטעמת/

בסימון סמלי: /kəˈəkaˈkv/¹⁰⁵.

ביצוע פוניטי:

[עיצור — תנועה קטנה — עיצור גרוני — תנועה קטנה — עיצור — 0 — עיצור רפה — תנועה] בסימון סמלי: [kṽˈəkv].

6. מן הראוי להדגיש, כי שני השניניים הפוניטיים (לנקוט בלשון לא־פונולוגית) קשורים במהות הסידרה, ואין אחד "סיבה" לשני. באנגלית הבריטית ישנה תופעה דומה, הגם שמקומה אחרי הטעם, ולא לפניו. במלים מן הטיפוס /priˈparətəri/, preparatory. מבוצעת ה־/ə/ השנייה כרגיל [0], דהיינו [priˈparətri]. במילון־המבטא הסטנדרטי¹⁰⁶ מסומנת עובדה זו ע"י כתיבת התנועה הנדונה בקורסיב, וכך נוכל לכתוב גם בעברית /y.əˈəməˈdu/. לפי שמייעתי יש ל־[ə] הראשונה, הקודמת ל"שוא המרחף" במלה האנגלית, טמבר יותר רחב מן הרגיל ומתקרב מאד לתנועה הסתמית א הרגילה בהברות סגורות, ז"א כעין "תנועה קטנה", להבדיל.

יב

1. נבדוק עתה, באיזו מידה הניתוח הפונולוגי המוצע לשוא המרחף הולם את שאר ההקשרים המבניים בהם הוא זוהה ע"י הדקדוקים: צורות שונות של סגוליים ברבים ושל משקל פְּעֻלָּה, משקל פְּעֻלֹת, צורות של צווי קל, מקור קל עם כינויים ומלים בעלי אות שואית בראשן עם התחיליות ובכ"ל¹⁰⁷. לא נדון כאן בבעיית הכינויים החבורים ך, ך״, ךם, ךן, ולא במהות השווא

104 על השוא לפני ך, וכו', ראה הערה 108.

105 מפתח: K = כל עיצור, Kh = עיצור רפוי (אם הוא מבדכפ"ת), c = כל עיצור גרוני, v = כל תנועה, ṽ = כל תנועה קטנה.

106 D. Jones, An English Pronouncing Dictionary. שיטת התעתיק של ג'ונס היא "רחבה", קרובה למדי לתעתיק פונימטי.

107 בניגוד לטיפוס יַעֲקֹד יש בכל אלה חריגים, גם דגש אחרי שוא מרחף וגם רפה אחרי שוא נע. ראה דוגמות אצל ברשטרוסר א, 134.

108 עיין בן־חיים, עמ' 64—74.

שלפניו בוטלה ההכפלה¹⁰⁹, כדי לעמוד על טיבן של המערכות הנ"ל, עלינו להניח עקרון החל על כל צורה נטויה בעברית: קיימות בעברית מבחינת המבנה הפוניטי שני סוגי צורות, (א) כאלה שמשקפות במבנן את הצורה הפרוטו־שמית המקבילה על פרסית, והמתפרשות על פי חוקי ההגה הדיאכרוניים; (ב) צורות שאינן משקפות צורות פרוטו־שמיות (גם אם היו כאלה), אלא נגזרו מחדש מצורות אחרות של העברית הטברנית עצמה, ומתפרשות על פי חוקי ההגה סינכרוניים. אין עיקרון זה ניתן להוכחה תיאורטית. ההוכחה לקיום צורות מן הסוג השני היא בכך שגזירתן בדרך זו מספקת ניתוחים יותר מסתברים מאשר קישורן עם צורות פרוטו־שמיות.

2. אפשר לשער שעיקרון זה יועיל במיוחד בניתוח צורות הסמיכות. איבוד ההטעמה של הנסמך ופעולת חוקי התנועות העבריים גרמו לכך, שבעברית מהווה הסמיכות קטגוריה נפרדת מבחינה צורנית יותר מאשר בכל שפה שמית אחרת. הצורות מְלֵכִי, מְלָכִים, מְלֵכִי ניתנים להסבר ע"י הצורות הפרוטו־שמיות המקבילות. לא כן מְלֵכִי. מאידך מתברר מבנה הצורה הזאת אם אנו רואים אותה כתלויה ישירות בנפרד מְלָכִים. תזוזת ההטעמה סמיכות גרמה להתקצרות [.] < ə, בלי לנגוע במהותה של [.] בהברה הראשונה. התוצאה התיאורטית היא /mələkhē/. ואכן צורה זאת, על פי חוקי הביצוע שקבענו אותם בפרק יא סעיף 5, צריכה להתבצע [mivləkhe]¹⁰⁸, ז"א מְלֵכִי. על ביצוע התנועה הקטנה כפתח, עיי' סעיף 11.

3. מצב הצורה הזאת שונה מן הסגוליוזציה הפנימית בכך, שבאחרונה התנועה הקודמת לשוא המרחף היא תוצאת מעתק מ־0, כלומר של הסגוליוזציה, ואילו כאן התנועה הקודמת לשוא המרחף היא מעיקרא תוצאה של התקצרות תנועה קצרה קדומה, ז"א במישור העברית הטברנית, /ə/ פונימית. על כן אין בצורה מְלֵכִי צורך בהברה נוספת לפני התנועה (כאן [.]) הקודמת לשוא המרחף; אך בסגוליוזציה הפנימית אי אפשר בלי אותה הברה נוספת בראש הסידרה, המכילה את התנועה הקדומה בתוך סידרת שלושת העיצורים שהיא זירת הסגוליוזציה. כמו כן אין כאן חשיבות לאופיו הפוניטי של העיצור הפותח בסידרה. המשותף לשתי ההופעות היא סידרת שתי /ə/ בשתי הברות פתוחות.

¹⁰⁹ עיי' בך־חיים, "השוא המרחף וההכפלה בעברית", לשוננו י"א (תש"א), עמ'

בסידרה כזאת מבוצעת הראשונה כתנועה קטנה, השניה כ"0]. בגלל תהליכי הארכה הטיפוסיים לעברית אין סדרות כאלה קיימות בצורות המשקפות באופן ישיר צורות פרוטו-שמיות, אבל הן נוצרות מחדש בעברית ע"י א) מקרים של $0 < \alpha$ (ב) התקצרות של תנועות בהברות שקודמת להן $\alpha/$ בצורת שוא נע או חטף, תוך גזירה מצורה עברית אחרת. כיון שכל התופעה תניינית ופוגיטית, ואינה נוגעת במבנה הפונולוגי, אינה משפיעה על רפיון בגדכפ"ת) שאחריה. הניתוח הפונולוגי שלנו אינו מונע את ההנחה שמשחק הרפיון והדגשות בבגדכפ"ת היה בתקפו עד לתקופה הטברנית ועד בכלל, בניגוד לתיאוריה הדיאכרונית של סיוורס, המניחה הפסקת הוויסות הפוניטי החפשי של רפיון ודגשות בתקופה מוקדמת ביותר¹¹⁰.

4. התיאוריה הנ"ל של סיוורס, והדיון בשאלת השוא המרחף בדקדוקים האירופיים ואצל הר"זהב (ב, 154) מבוססים על ההנחה, שהתנועה הקודמת לשוא המרחף משקפת תנועה קדומה, ומתרכזים בהבהרת טיבו של השוא בלבד. להכרה, שאופיו המיוחד של השוא הוא פונקציה של האופי המיוחד של התנועה הקודמת לו, הגיע לראשונה לפני שנת 1733 המדקדק העברי ר' שלמה הענא¹¹¹. הוא קרא לתנועה זו "תנועה קלה". אין בשיטתנו הפונולוגית צורך בשם מיוחד ל" $\alpha/$ הקודם ל" $\alpha/$ (מושג זה היה כולל גם את ההברה הראשונה במשקל פֶּעֶל), ואין אנחנו שותפים לראיה האבולוציונית-נאיבית שלפיה התנועה שלפני שוא מרחף "התפתחה" מתוך שוא נע. אפשר לשקול אם כדאי להשתמש בשם הנוח והיפה "תנועה קלה" לגבי $\alpha/$ שמקורה מבחינה דיאכרונית ב"0, כי הרי כמה ממקרי השוא המרחף באים אחרי תנועות כאלה.

5. אסמכתא לנכונות השערתנו, כי רפיון הכ"ף בַּמְלִי קשור בכך שמלה זו נגזרה מן הנפרד מְלִיָּם, אפשר לראות בדגשות הכ"ף בַּכְּרִי. צורה זו נגזרה מן הנפרד בְּרִיָּם $birkaim(i) >$. אסמכתא נוספת מספקת הצורה מְלִיָּהֶם ושאר הצורות ב"כינויים כבדים". מבנן הסינכרוני של אלה אינו יכול להיות אלא מְלִי- (הבסיס של כל הצורות הצמודות ברבים) + יָהֶם, אגב התקצרות ה"י של הבסיס. אותו פירוש הולם גם את הטיפוסים בְּרִכּוֹת- וגו',

110 Sievers, *Metrische Studien* I, 1901, S. 22—23. השוה הבקורת אצל ברגשטרסר, א, 121.

111 "צהר התיבה" (ברלין תצ"ג), בפרק "דיני תנועה קלה והלכותיה". עיין ג'ם ילין, עמ' 103.

מְלֻכּוֹת־וּגוֹ, דְּבָרֶי־וּגוֹ. המקורות הדיאכרוניים של /ə/ בהברותיהן הראשונות של צורות אלו שונים, אך התצורה המתהווה קשורה במצב הסינכרוני הקיים בלבד.

6. ניתוחן הדיאכרוני של צורות המשקל פְּעֻלָּה-פְּעֻלָּה אינו מן הדברים הקלים. באור־ליאנדר¹¹² מניחים שבביל הצורה הגרודה היקש על פי פְּעֻלָּה-פְּעֻלָּה ובשביל צורות הסמיכות והצורות הצמודות שלוש סיבות שונות להיערכות־מחדש, אשר כולן הביאו לאותה התוצאה בעינה! זהו אחד המקומות אשר בהם מוכיח עקרון הגזירה הסינכרונית (סעיף 1) את יעילותו בכך שהוא מאפשר תיאור פשוט יותר: בכל הנטייה מתקצרת תנועת ההברה האמצעית ל־[.], והשאר הוא עניין של ביצוע.

7. עניין מיוחד יש במשקל פְּעֻלוֹת. במשקל זה יש להפריד, כמובן, בין שרשי ל־ה, כגון פְּדוּת, תְּרַבּוּת, ושרשים שלשיים, כגון מְלֻכּוֹת. בשרשי ל־ה נוספת למעשה רק ת־ (פְּדוּת, תְּרַבּוּת), ובתוך החלק הקודם לסיומת פועלים חוקי ההגה הרגילים. לשרשים אלה שייכת גם המלה מְרִדוֹת משרש רדה (שמ"א כ' ל)¹¹⁴. בשרשים השלשיים באה סיומת זו ע"י מְטַאנְלִיזָה (הפרדה מוטעית של צורן), והיא מתווספת לא לשרשים, אלא למלים שלמות. היא, אם אפשר לומר כך, יסוד אגלוטינטיבי בעברית. כשהיא מתווספת לשמות סגוליים, אינה מורכבת על הבסיס הנטוי מְלַכּ, אלא על הבסיס הגרוד מְלַךְ /mələk/ וסידרת שתי ה־/ə/ מתבצעת, כתמיד, [v̥kə]. המיוחד במקרה זה הוא, שבצורה אשר ממנה נגזרה מְלֻכּוֹת, לא בוצעה /ə/ כשוא נע, לעדות שלא טיבה הפוניטי של התנועה החטופה "המקורית" הוא הגורם, אלא אופיה הפונולוגי. אפשר גם לראות בתצורה זו מבחן לניתוחנו הפונולוגי את היחס בין [.] והתנועות הקטנות. יש בעברית הטברנית עוד יסוד אגלוטינטיבי כזה, והוא ה־א הכיוון. איני יכול לבאר איך נהפכה סיומת נטייה עתיקת יומין זו — הקיימת גם באוגריתית — לתוספת הרופפת שבדקדוק הטברני, שצירופה לרוב המלים

112 עמ' 595—596.

113 כמו הקמץ הראשון של דָּבָר, העומד בהקשר ריתמי דומה. הצורות הדומות בדיאלקטים ערביים חדשים, כגון כְּלֻמָּה > כְּלֻמָּה, כְּתָבָה > כְּתָבָה (כך גם אר' תַּקְפָּת > תַּקְפָּת) נובעות, כפי שהראה קנטינו, מגורמים ריתמיים, לא מהשפעת ההטעמה (אשר דווקא בדיאלקטים הנדונים תקפה הוא מועט מאד): J. Cantinneau, "Etudes sur quel-ques parlers de nomades, etc.", Annales de l'Institut d'Etudes Orientales d'Alger, 2—3 (1936—7), p. 52.

114 P. de Lagarde, Mittheilungen I, 1884, S. 236 כך

אינו מורגש לא בהטעמתן ולא בתנועותיהן. כשה"א זו מתווספת לסגוליים, בעלי /a/ בהברה הראשונה, מתבצעת תנועת ההברה השניה כשוא מרחף, נִגְדָה, בִּיתָה; אך כשהיא מתווספת לשם הסגולי בעל /u/, אֶהָל, אין כל שינוי מן הבסיס הגרוד. אפילו הטמבר של ההברה השנייה נשאר בעינו, ההבדל היחידי הוא בכתיב, תֶּאֱהָלָה, בחטף ¹¹⁵.

8. רוב הדקדוקים רואים בצורות הצווי מטיפוס קֶתַב המשך של קָטַל פרוטו-שמית, ז"א של הצורה הנמצאת באכדית. אפשר גם כן, ואולי יותר מתקבל על הדעת ¹¹⁶, שצורת האב היתה קָטַל, כמו בערבית ובמהרי ¹¹⁷. ואולם ברור שהצורות בעלות סיומות תנועיות, עֶמְדִי, שִׁפְכִי, קֶתַב, אֶסְפוּ, אֶסְפָה, וכו', אינן מתבארות ע"פ צורה ראשונית כגון *קָטַלִי וכו'. השערת בארת ¹¹⁸, שהחירק נובע מהכללה של טיפוס-העתיד האבוד יֶקְטַל, נראית דחוקה מדי. יש שתי אפשרויות הסבר, שתיהן סינכרוניות: א) צורות אלה גזורות מן קֶתַב /kəṭub/ אגב התקצרות ה-/a/ ל-[-] והרחבת ה-[-] הראשונה לתנועה קטנה. ב) על פי ההיקש תֶּקְתַּב: קֶתַב, תֶּקְתְּכִי: ×, נוצרה צורה מן הטיפוס *kəṭə'bhī, שבה, בהתאם לחוקי ההגה הפנים-עבריים, הפכה ה שבין שני העיצורים הראשונים ל-/ə/ דהיינו /kəṭə'bhī/. מבוצע תֶּתְכִי. שני ההסברים מנמקים את השוא המרחף ¹¹⁹ ואת אי-ההתאמה לתנועת העתיד, אך ההסבר השני עדיף, מפני שהוא מבאר מדוע בעברית, ורק בה ¹²⁰, הצורות תֶּתְכִי וקֶתַב מלרעיות. יכול להיות שמקֶתַב נגזרו ישירות הצורות כגון עֶבְרִי, גִּזְרוּ, הבאות בעיקר בהפסק, אך לפעמים גם בהמשך. באואר-ליאנדר (עמ' 306) חושבים את הצורות המועטות בעלות [ə] או [ɜ] למקרי שמירת ה-u הראשונה של *קָטַל- למעשה העדויות הקיימות כולן או מפעלי יֶקְטַל: קָרְבוּ, קָרְבָה, וצִעֲקִי וסִעֲדָה ¹²¹, או יֶקְטַל (מֶלְכִי, מִשְׁכִּי, קֶסְמִי). נראה שהתנועה האחורית בכל

115 חריגים: עֶשְׂתוּת, כ"א עֶשְׂתוּת; נִגְדָה, קשריה של קֶתַב לא נהירים.

116 עיין גורדון, Ugaritic Grammar (מהד' 1947), עמ' 66 הערה 2.

117 בשפות האחרות קשה לעמוד על הצורה הראשונית.

118 עיין גוניוס, עמ' 125; ב"ל, עמ' 305.

119 חריגים: אֶסְפִי (יר' י' יז), חֶסְפִי (יש' מ"ז ב).

120 לפי ברוקלמן א, 559 יש אותו מצב הטעמה גם באמחאריט, אך כיום אנחנו

יודעים שבשפה זו אין הטעמה בכלל.

121 בכ"ל וצִעֲקָה, וסִעֲדָה (יר' כ"ב ב, מל"א י"ג ז), המקרה הדומה אֶסְפָּעָה (ישע'

כ"ז ד), בכ"ל אֶסְפָּעָה, רימו לכך שה[ח] אינה הגה בע, מעמד פונולוגי, אלא תנועת מעבר

(glide) העשויה להתפתח בין [s] (שהיא גם חלק של [צ]) ובין [ץ].

המקרים נובעת מן הסביבה הפוניטית. מכיון שכרגיל אין הסביבה הפוניטית פועלת במידה כזאת על ביצועי /ə/ מלבד [ə]. יש כאן אסמכתא נוספת להשערתנו, שהצורות הללו נגזרו מצורות אשר בהן היתה [ə] במקום הנדון. עלינו להניח שבצורות המקור היתה לתנועה זו נימה אחורית מורגשת, אם כי לא נרשמה עפ"ר בניקוד הטברני.

9. גם לשם-הפועל קָתַב מניחים צורת-אב קָטַל. זו עשויה להסביר את ה-[ə] המופיעה ברוב המקרים בצורה הנטויה, קָתְבִי וכו', לו היה ניתוח זה היחידי המתקבל על הדעת, היתה תצורה זו משמשת הוכחה נגד התיאוריה המוצעת כאן לשוא המרחף, כי הרי אז היתה התנועה שלפניו תנועה קדומה. ואולם לכה"פ ב" 10 פעלים¹²² יש גם צורות ב" [ə], כגון קָפְתְּחִי. אולי הצורה שְׁמַעו (פרק י סעיף 3) מעידה על כך, שגם משורש "שמע" היו קיימות צורות שם הפועל בעלי [ə]. דווקא עירבוביה זו בפועל "שמע" עשויה להראות לנו את הדרך להבנת ניקוד רוב מקרי שם-הפועל הנטוי: הרצון להבחין בין שה"פ ושה"ע הסגולי פעל באותו הכיוון כמו השירשור הדקדוקי לצורה הגרודה. כידוע השירשור חזק יותר בכל צורות הפועל. אין מונע, אם כן, שנראה גם קָתְבִי כגזורה ישירות מכתב, על פי התהליך שקבענוהו בצורות הקודמות. 10. כמעט כל ספרי הדקדוק מביאים כלל האומר, שהשוא בשם-הפועל אחרי ב", כ" 123 הוא שוא מרחף. לאמתו של דבר אין מקום לכלל מיוחד כזה. זוהי רק דוגמה אחת לפעולת הכלל (החסר ברוב ספרי הדקדוק): בכל מלה שעיצורה הראשון מנוקד בשוא נע הופך שוא זה למרחף אחרי התחיליות ב", ו', כ", ל". דוגמות: בְּנִתְיֹבֻתִיָּה, לְנִתְחִי, וּזְכָרְתָּם, וְכָתַב. מבחינה פוניטית מעניין רק הביצוע [u] לצירוף הפונימות /wə/. על פי הקשרים אחרים אפשר לקבוע, שלכל התחיליות הללו היתה מקודם תנועת a קדומה, אך בצירוף החפשי בעברית הטברנית תנועתן תמיד /ə/. לא היה כדאי להזכיר כלל זה בקשר עם שם הפועל, לולי החריג לְכָתַב, שבו השוא נח. הבדל זה נובע לא רק מקדמות "עצמאותו המשמעותית"¹²⁴ של צירוף זה. כפי שמוכיח ההבדל בין לְשֹׁב־בְּשֹׁב, לְצֹא־בְּצֹאָתָא, וכו', שונה לגמרי המצב הריתימי בין לְכָתַב וּבְכָתַב. הראשונה על פי רוב בעלת הטעמה עצמאית, ואילו השנייה כמעט

122 בגד, בטח, נפל, פגע, פתח, רבע, שטן, שבר, שלח.

123 אחרי ו'. הדוגמה היחידה שמצאתי היא וְנָגַע (שמ"ט י"ב).

124 "mit selbständiger Bedeutung", ברגשטרסר ב, 56.

תמיד נסמכת. למעשה הלמ"ד בלְכָלֵב צור־נְטִייה, שרק המוצא האטימולוגי משותף לו ולמלת־היחס לִי.

11. בזה סיימנו את שורת מקרי השוא המרחף, וראינו שאפשר לבאר את כולן על פי ההנחה של גזירה סינכרונית ו־/ə/ בהברה הקודמת לשוא המרחף. אשר לביצועיה של ə/ זו, הם דומים במידה רבה לאלה שבהברות סגורות בלתי־מוטעמות, אלא שיש כאן יותר השפעה לשירשור דקדוקי ולסביבה הפוניטית, דבר המתבאר ע"י העדר מקרי u/ פונימטית וניגודים משמעותיים. כאן יוצאים רק נסמכי הסגולים ברבים, שבהם מופיע [י] כמעט תדיר בשמות ממשקל פֶּעַל ביחיד¹²⁵, ויש אף הניגוד המשמעותי חֲרָבוֹת/חֲרָבוֹת. מאידך אפשר אולי לראות באֶמְרִי, עֶמְקִי (מש' ט' יח) הוכחה לכך, שבסביבה פוניטית מתאימה יכלו הביצועים הרגילים של ə/ לגבור על השירשור הדקדוקי¹²⁶.

12. כשהשוא המרחף בא אחרי עיצור גרוני, הוא מבוצע כחטף, ויש עפ"ר הידמות הדדית בין שני ביצועי ə/ בהשפעת הסביבה הפוניטית: יִצְקִי, פֶּעֶבֶר, אֶהְבֵּה, כְּאֶסֶף, וְאֶנִּיזֵה. חריגים: אֶחָזִי (רות א' ה) ליד אֶחָזוּ (שה"ש ב' טו), שִׁתְדּוּ (איום ר' כב)¹²⁷.

יג

1. סקירה זו דנה בכל הופעות התנועות הקטנות, מלבד פתח וסגול הבאות בהברה פתוחה מוטעמת לפני כינויים, כגון הַשְׁפִּיעֲנִי, מִצְאֲתִי, הַפְּנִי, הַשְׁפִּיעֵךְ, קִנֵּךְ, וכו'. אלה צריכים עיון מיוחד.

2. תקוותי שהצלחתי להראות, כי הנחת קיום הפונימה ə/ בגבולות הגדונים מביאה לידי תיאור פונולוגי אחיד, פשוט ועקבי. כיוון שאין לנו כל הוכחה אחרת לקיום פונימה כלשהי אלא זאת, אפשר להפריך הנחה זו רק ע"י תיאור עדיף על סמך הנחה אחרת.

3. אינני בטוח שעלה בידי לאתר את כל המקרים האמתיים והמדומים של ניגודים משמעותיים בין ביצועי ə/ השונים, ואולם התברר לנו על פי

125 דוגמות: אהלי, אֶסְפִּי, ארחות, גרנות, חדשי, חרבות, ערלות, קדשי, רמחיהם, שרשי. הוסף סמאות, על סמך לשון חכמים. הצורה הגרודה של רִכְסִי אינה ידועה.

126 כך גם, כנראה, בנִבְצַת הַעֲרָלוֹת (יהו' ה' ג).

127 בשני כ"י בניקוד בבלי שהיו (קאהלה, MO עמ' 184). זה מקביל לצורה טברנית יִשְׁתְדּוּ, ראה פרק יא סעיף 4.

הדוגמות שהובאו, כי ניגודים אלה נדירים ביותר ובדרך כלל מסובכים. שטח של ניגודים קבועים ומרובים יש רק בפעלי ל"ה. הם שייכים לטיפוסים עָנו/עָנו (פרק ה סעיף 4), אָרָא/אָרָא (ב, 5), יָפְנָה/יָפְנָה (ח, ט), יָפְתָ/יָפְתָ (י, 11), פָּלָה/פָּלָה (ח, 8), יָפֶן/יָפֶן (י, 10). יהיה זה משגה, אם על סמך ניגודים אלה נחליט שגם מחוץ לגיזרה זו מהווה כל אחד מן ההגיים המנוגדים כאן פונימה לעצמו. הפיתרון הוא לכונן מערכת מיוחדת לשרשי ל"ה. למעשה גם בגיזרה זו אין כל צורך להניח מעמד פונימטי מיוחד לכל תנועה. בכל הקשר יש רק שתי אפשרויות, שאחת מהן ביצועה הרגיל של ə/ ושנייה תנועה רחבה יותר, הבאה ברובן לסימון ההפעיל. אם נציין תנועה רחבה זו ב־ ʌ/ , נוכל לכתוב, באופן חד־משמעי:

$\text{'yʌpən/'yəpən, yʌpt/yəpt, yʌp'nae/yəp'nae, 'ʌr'ae/'ər'ae.}$

את הניגוד בין פָּלָה/פָּלָה אין צורך לסמן כלל, שהרי פה מספיק כלל מורפונימטי פשוט: בטיפוס kək_1'k_1a מבוצעת ə/ תמיד כ־ [] . כשהתיבה פועל (מלבד נִשְׁנִי , בר' מא' 51).

4. ניתוח ביצועיה המרובים של ə/ צריך להיעשות בשני מישורים. אחד מהם, אשר בו עסקנו בסקירה זו, הוא על פי גורמים ריתמיים ראשוניים, כלומר טיב ההברה. לפי מסקנות סקירתנו שייכת גם גרונותם או אי־גרונותם של העיצורים לגורמים הריתמיים הראשוניים. סקירתנו הראתה שיש ארבע דרגות ריתמיות כאלה:

1	[0]	(שוא מרחף)
2	[̣] [̣]	
3	[̣] [̣]	גם בדרגה 2 לפעמים
4	[̣] [̣] [̣]	

ביצועים חריגים: לפעמים [] לפני שוא מרחף; [u] = /wə/ (פרק יב סעיף 10).

5. המישור השני הוא תפוצת היחידות שבתוך כל דרגה ודרגה. זו תלויה מצד אחד בגורמים ריתמיים משניים, כגון מקומה של ההברה ביחס להטעמה, סוג ההטעמה (ר' אשית או משנית), תזוזת ההטעמה בגיזרה סינכרונית; מצד שני בסביבה הפוניטית, דהיינו העיצורים הגובלים והתנועות שבהברות שכנות. ברי שריבוי כזה של גורמים, הפועלים לעתים זה נגד זה, מביא לידי איזון

עדין ביותר¹²⁸. בסקירה הנוכחית נעשתה רק התחלה ראשונה לקראת חקר המצב. לדוגמה יינתנו כאן כללי המסגרת לתפוצת יחידות 4, דהיינו []:

(א) שלושתן באות (1) בהברה סגורה בלתי־מוטעמת, (2) לפני גרונית מוכפלת בכוח, (3) לפני שוא מרחף, (4) בהברה הסופית של תצורות סגוליות סופיות.

(ב) פתח וסגול בלבד באות (1) בהברה סגורה מוטעמת, (2) לפני גרונית פשוטה שאחריה חטף, (3) בהברה הראשונה של סגוליציה סופית בשמות, (4) בסגוליציה פנימית.

(ג) סגול וחירק בלבד באות בהברה הראשונה של תצורת סגוליציה פנימית.

(ד) פתח וחירק בלבד באות בהברה סגורה סגירה כפולה.

6. בניקוד הטברני יש לפונימה /u/ דרגות ביצוע מקבילות בחלקן לאלה של /ə/:

[0]	1
[ː] [ː]	2
[ː]	3
[ː] [ː]	4
[ː]	5

דרגה 5 באה עפ"ר בהברות פתוחות בלתי מוטעמות, ותמיד בהברות פתוחות וסגורות מוטעמות.

7. בהגבלה זו של תפוצתן מקבילות לדרגה 5 של /u/ שתי התנועות [ː] [ː]. שתי תנועות אלו אינן מהוות ביצועים נוספים של /ə/. יש ביניהן ובין ביצועי /ə/ שטח נרחב של ניגודים משמעותיים, ואין לגלות שום גורמים פוניטיים המווסתים את תפוצתן היחסית של [ː] ו-[ː]. אחת לגבי השנייה, ז"א אי אפשר ששתיהן תהיינה חלק של אותה הפונימה. אי אפשר

128 הווה את קריאת היאוש של הירונימוס (מובא אצל גומפרץ, עמ' 148): "מנהג מיוחד ללשון העברית שלפעמים כותבים E וקוראים A ולפעמים כותבים A, וקוראים E". בזה ודאי התכחן לתעתיקים מסורתיים ואי־התאמתם למבטא החי. על תנועות במקרים דומים בארמית, ראה Nöldeke, Mandäische Grammatik, S. 26 המביא גם דבריו של מדקוק סורי, שהמקביל לתנועה הקלה העברית היא בסורית תנועה אמצעית בין a ו־e.

גם שאחת מהן תהיה חלק של /ə/ והשנייה לא, כי יחסן לביצועי /ə/ שווה בדיוק. אין כנראה גם שום גורמים המווסתים את היחס בין שתי אלה ובין ביצועי /ə/ בהקשרים שגם אלה וגם אלה אפשריים. הגבלת תפוצתן אינה גורעת מעצמאותן הפונימטית, כי הגבלה דומה ביותר חלה גם על התנועות הגדולות, שהן בלי ספק פונימות נפרדות.

8. מאידך יש שטח רחב אשר בו אין ערך משמעותי לניגוד בין שתי התנועות הבינוניות וביצועי /ə/. מקרים אלה מחולקים לשני סוגים: (א) שבהם נוצל הניגוד לצרכים דקדוקיים, כגון אבחנה בין המשך והפסק, אבחנה בין שם ופועל; (ב) מקרים שבהם קיימת אלטרנציה חפשית: פֶּעַל-פָּעַל, או תנועות קטנות ובינוניות לפני עיצור גרוני מוכפל בכוח.

9. אלה הם שטחים של חיסול ניגודים פונימטיים. אין זה חיסול גמור ועקבי כמו זה שיצר את הפונימה /ə/, אלא חיסול מוגבל, שאינו פוגם בקיום הנפרד של הפונימות. ישנם שטחים דומים של חיסול ניגודים בין /ə/ לפונימות אחרות: /o/ (בביצוע /ə/ כשוא מרחף), /u/ (בביצועים [ɪ], [e]).

10. [ɪ], [e], [ɔ] קרובות מאד בתפוצתן ובאופיין הריתמי לתנועות הגדולות. אפשר בהחלט שבוצעו למעשה כתנועות ארוכות¹²⁸, האם אורך זה היה גם פונימטי? כדי לענות בחיוב על שאלה זו, עלינו להראות, שהבדל האורך היה תכונה עיקרית בהבדל הקיים בין שתי פונימות, אף אם הוא מלווה גם סימני היכר אחרים, כגון פתיחות או רפיון בחיתוך. בעברית הטברנית אין מצב כזה. בין התנועות הבינוניות והגדולות לא היה, עד כמה שידוע לנו, כל הבדל של אורך במישור הסינכרוני. נוהג ספרי דקדוק מסוימים לציין הבדלי אורך ביניהן, הוא עירוב גישה דיאכרונית וסינכרונית. בין התנועות הבינוניות לקטנות אין לקבוע הבדלים כאלה: אין ביצועים שווי-צליל בין [ɪ], [e] מזה ו- /ə/ מזה. שווי-הצליל היחידי שהניקוד הטברני מצייץ אותו הוא בין [ɪ] ו- [e], אך [ɪ] היא ביצוע של /u/, אשר אחד ביצועיה, [ɪ], שזה-משך לתנועות הבינוניות. יש שווי-צליל בין /i/ ל- [ɪ], שהיא ביצוע /ə/, אבל אי אפשר לומר שהאורך הוא הקובע העיקרי בהבדל בין /i/ ל- /ə/, והביצוע [ɪ], שהוא כפי שראינו אינו חשוב כלל בין ביצועי /ə/, אינו יכול לבוא באותו ההקשר כמו [ɪ] — על כן הוא גם עשוי לשמש לה תחליף

129 עיין א. בנדויד, לשוננו כ"ב (תשי"ח), עמ' 110—136.

גראפי בלי סכנה של אי־הבנה. אותו השיקול חל על /ū/ רִי. ביצוע אחר של /u/ [י], שוה־צליל ל־/ō/, ובאמת יוצר עם [י] שטח של חיסול ניגודים. למעשה המבנה הביצועי של /u/ מונע כל אפשרות לראות את האורך כגורם־ניגוד פונולוגי בעברית הטברנית.

11. טבלת הפונימות של העברית הטברנית תהיה אם כן בנויה על דרגות־פתיחה בלבד. כדי לסמן את כל הפונימות בלי להיזקק לסימן האורך, עלינו להציע כתיב שונה בשביל הפונימה שקראנו לה עד כה /u/. כי הרי גם u וגם o כבר תפוסות ע"י התנועות הגדולות [י], [י]. אני מציע להשתמש בסימן o, המציין בכתב הפוניטי o פתוחה, דהיינו ערך פוניטי ממוצע יפה של פונימה זו. הטבלה שלנו תהיה אם כן כזאת:

i	o	u
e		
	ə	ɔ
a		

12. כל הדיון שלנו מחזק ומדגיש את הדעה, שכבר הובעה כמה פעמים, כי הניקוד הטברני אינו פונימטי באופיו, אלא תעתיק פוניטי טהור. הוא שייך לא לסוג הכתבים האורתוגראפיים, העשויים בשביל דוברי הלשון, אלא לסוג התעתיקים העשויים בשביל זרים השואפים להגיע לידי מבטא נכון על בסיס של הרגלים פונימטיים הנובעים משפות אחרות. ואולם דווקא בגלל זה הוא חשוב לנו. כתיב פונימטי אינו מרשה לזר לקבל רושם על צליל הלשון: הוא כעין נשמה בלי גוף, אשר רק השמיעה החיה יכולה ל"הגשים" אותו. הניקוד הטברני מאפשר לנו להמחיש לעצמנו במידה ניכרת את צלילה האקטואלי של העברית בתקופה ההיא, בלי שימנע אותנו מלחדור ל"נשמה" הפונימטית המסתתרת בתוך צלילים אלה.